Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 35 (16097) ◇ 1999 чылдың май 25, вторник ◇Ат салган шагы ◇ Садар өртээ 1 рубль 50 көп. 23.50

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ АЖЫЛ-АЛБАНЫ

РЫНОКТАН ӨСКЕ ОРУК ЧОК

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак ажыл-албанының аайы-биле Барыын-Хемчик кожуунунга эрткен неделяның төнчүзүнде чораан.

Төрүттүнген, өскен, улуг күш-ажылчы намдарын эгелээн чери Шекпээр сумузунга чеде берген. Суму чагыргазының даргазы Нисо Салчак шекпээржилер экономиктиг кризистиң болгаш рыноктуң аар уржуктарын ажып эртеринде бергелерге торулбайн, азырадыкчы хөөнден уштунуп, бодун боду хандыртынар дээш кызымак ажылдап эгелээнин таныштырган. Моон ачызында малдың баш саны хуу кижилерде өскен. Сумуда ниити мал бажын хуваарга бир өрегеге 6 баш бода, 30 баш шээр мал онаажыр. Ындыг-даа болза, 356 өрегениң 32-зинде мал чок. Президентиниң Айыткалында салдынган сорулга езугаар ийи чыл дургузунда бо өг-бүлелер шуптузу мал азыраан турарын чедип алыр. Сумунуң хамаатылары, арат ажыл-агыйлары тараа, картофель, ногаалар өстүренче улуг кичээнгейни салып турар болу берген. Чамдыктары артыкшылдыг продуктуларын сайгаргаш, орулганы киирип ап турар, ындыгларның саны көвүдеп орар Чурттакчы чоннуң кадыкшылыныңбайдалы чүгээр Улустуң Кызылче көжери көвүдээн, ынчангаш сумунуң чонунуң саны кызырылган Эрткен чылын сумуга 16 уруг төрүттүнген, чоннуң чайгаар өзүлдези бар "Шекпээр" коллективтиг ажыл-агый, суму, школа, араттар болгаш өскелер-даа 400 хире га черге тараа культураларын, картофельди тарыыр, бо ажылдар чоруп турар

Президент суму даргазының дыннадыглары-биле танышкаш, бодалдарын ileреткен Күрүненин системазы өскерилген, рынокче шилчилгениң кончуг берге үезинде чурттап турар бис, кым-даа аъш-чемни бүдүрүп, идикхепти кылып бербес деп чүвени чоннуң хөй нуруузу медереп биле бергенин ол чугаалаан Хамыктың мурнунда акшаны дүрген ажылдап алырынче кол кичээнгейни угландырган Мону чедип алыры-биле тараа, картофель, сүт, хлеб бүдүрүлгезин хөгжүдер, бо талазыбиле эки ажылдап турарлар Тывада көвүдеп орар Чижектерин база киирген Суму тодаргай бюджеттиг болур, күүселдезинче кол сагыш салыр турбуже, ону кылбаан, бухгалтериязын дүжүрүп каапканынга ол таарзынмаан, ону катап тургузарын ол саналдаан.

Шекпээрниң суму чагыргазының бажыныңың чанынга суурнуң болгаш өске-даа девискээрлерниң чурттакчы чону боттарының күзели-биле чыглып келген. Оларнын-биле Президент ужуражып, ажылижи, амыдыралы-биле таныжып, чугаалашкан. Оон соонда делегей, чуртта, республикада политиктиг, экономиктиг, социал байдал дугайында чыылганнарга чугаалап берген Чоннуң амыдыралын баксыратпас, аштатпас дээш Тываның Президентизи, Чазак болдунар-ла хемчеглерни ап, дузалап, деткип турар Кризистиң болгаш рыноктуң, чуртта акша-көпеек чок берге үеде бодун боду хандыртынар дээш могаг-шылаг чокка эки ажылдаарынче кыйгырган Ылаңгыя малды өстүренге, тарааны, картофельди, ногаалар аймаан тарып алырынче кичээнгейни салган. Ол ышкаш кем-херек үүлгедир, арагалаар, оорлаар чорукка удур демиселди күштелдирер дээш үүнү кылырын чугаалап берген.

Президент-биле ужурашканнар рынок экономиказын мактап, кижи бүрүзүнге хостуг, тывынгыр, сайгарлыкчы езу-биле ажылдаар, байшыырак болур улуг арганы бергенин, экономиктиг хөгжүлдеже рыноктан өске орук чогун айытканнар

Шекпээр ортумак школазының коллективи-биле Ш. Д. Ооржак ужурашкаш, багай эвес ажылдап турарын демдеглээн. Школаны техникумшкола кылыр эде организастаар дугайында башкыларның саналын өөренип көөрүн дыннаткан.

Кызыл-Мажалык кожуунда эн-не улуг суур, ында 1207 өреге, 5 муң ажыг чурттакчы чоннуг Бо суур чагыргазынга Президент баргаш, оон даргазы Алексей Степановтан социал айтырыглар канчаар шиитпирлеттинип турарын сонуургаан. Суму даргазы суурда чурттакчы чоннуң амыдыралчуртталгазы нарын дээрзин дораан-на дыннаткан Тодарадып, анализтеп көөрге, ийи үүс ажыг өг-бүле чединмес амыдыралдыгларга хамааржыр болган Бо дээрге чурттакчы чоннуң 20 хуузу-дур Суурнуң дыка хөй бүдүрүлгелери хагдынганындан дыка хөй кижи ажыл чок арткан Мал тудар дээрге, одары кызыы, чедишпес Оон өске-даа чылдагааннар чоннуң амыдыралынын деннели кудулаарынга салдарны чедирген Суму чагыргазы анаала көрүп орбаан, чединместерге дузалажыр хемчеглерни алган, ындыг-даа болза, улуг деткимче болбаан, байдал хевээр арткан Ш. Д. Ооржак чединместерге дузалаар талазы-биле үүнү кылза чогуурун суму чагыргазыбиле сүмележип, чугааны кылган Бирги ээлчегде чединмес өг-бүлелерниң төлээлекчилери-биле ужуражылга эрттирген. Анаа келгеннер амыдырал-чуртталгазы канчап мындыг берге байдалда келгенин, ажылдаар чөрлер тывылбастаанын, бодун боду хандыртынар дээш болдунар-ла хемчеглерни ап чоруурун чугаалааннар Ындыг-даа болза акша-төгерик чогундан биче бүдүрүлге ажыдар, мал өстүрер аргазы чок. Ш. Д. Ооржак ужуражылга үезинде амыдыраары бергедээн өг-бүлелерге чем аймаа, акша-көпеек-биле дузалажыр хемчеглерни алырын өөренип көөрүн аазаан Ол ышкаш бо өг-бүлелерге тараа, картофель тарып алырынга, мал өстүренинге, биче бүдүрүлгелер ажыдарынга дузалаар ажылды дүрген чорудар айтыышкынны кожуун, суур чагыргаларынга берген.

Президент Барлык, Аксы-Барлык, Эрги-Барлык сумуларынга чедип, чоннуң амыдралын, ажылын сонуургаан. Барлык сумузунуң малы чудаанындан элээн когаралга таварышканын, чоннуң амыдырал-чуртталгазында бергелер барын суму чагыргазының даргазы Владимир Бойду таныштырган Часкы тарылганы чорудуп турар Чединмес амыдыралдыг 36 өг-бүле бар. Оларга дузалаар ажылдарны чорудуп келзе-даа, ам-даа четпес деп Ш. Д. Ооржак демдеглээн. Сумунуң уруглар садигинин ажылы-биле танышкаш, оон ажылын, дерип кылганын мактаан. Аксы-Барлык суму чагыргазының даргазы Комбу Саая чон ортузунда элээн ажылдарны чорудуп турза-даа, амыдыралы чединмес 14 өреге, малы чок 32 өг-бүле, суурда арага садар "адрестер" эвээш эвес болуп турар. Шынары багай арага ишкининден хоранналып турарлар безин бар, ону эмнээр эмнер чок. Ындыг эмнерни тып бээр дилегни эмнелге ажылдакчылары кылган. Эрги-Барлык сумузунуң даргазы болгаш ында "Хемчик" көдээ ажыл-агый кооперативинин удуртукчузу Владимир Иргит элээн үреттүнелдиг ажылдап турарын Президент анаа баргаш мактаан. Кооператив, араттар часкы тарылганы чорудуп турары организастыг. Суггатыг черлер, техника четчир. Чединмес өг-бүлелерге далганны, тарааны суму чагыргазы, кооператив берип турар. 1996 чылда Президентиниң берген үрезинин эки өстүрүп, ажыглааныдан, бо чазын ону база чажып тараан Ш. Д. Ооржак хову турлаанга барып, механизаторларның, суггатчыларның ажылы-биле танышкан Арат ажыл-агыйлыг Амыр Кара-Салдың коданынга чо-раан Чеди чыл ажылдааш, мал, чер ажылы кылып, орулгалыг болу берген Бодунуң күжү-биле хлеб быжырар черни, чиг болгаш тыва далган дээрбезин кылып алган Ону Президентиге көргүзүп, канчаар кылганын тайылбырлап берген Езулуг тывынгыр сайгарлыкчы кижилер шак мынчаар ажылдаар ужурлуг деп ол чугаалаан

Дараазында хүнде Ш Д Ооржак Аянгаты, Бижиктиг-Хая, Ак сумуларынга четкен Баштайгы ийи сумунуң чаа соңгуткан башкы эртемниг даргалары Вера Монгуш биле Людмила Ооржак кончуг күүгениишкинниг ажылдап турарын ол айыткан. Бо ийи суурда "адрестерни" узуткап чок кылган, корум-чурум элээн экижээн Өске сумулар ону ам-даа чедип ап шыдаваан Ак сумузунуң (Дөн-Терезиннин) чону мал, чер ажылын кылып, оон продуктуларын бүдүрерин көвүдедип, садып тургаш, амыдырап турарын суму даргазының оралакчызы С. К. Ооржак чугаалаан Малдың баш саны элээн өскен, чер ажылы калбарган Бо хүннерде үстүнде адаан сумуларның хамаатылары, ында көдээ ажыл-агый кооперативтери тарааны тарып, картофельди олуртуп турарлар

Ш. Д. Ооржак кайы-даа сумуга баргаш, акшаны канчар дүрген ажылдап алырының аргаларын чугаалап берип чораан Бирги ээлчегде тарааны, картофельди, сүттү хөйү-биле бүдүрер Сумуларның бюджедин тургускаш, оон күүселдезин чедип алырын саналдаан. Оорлаар, арагалаар чорук-биле демиселди эн-не шынгыы чорударын чугулага көрген Допчузу-биле чугаалаарга, кризистиң рыноктуң берге үезинде чонну аштатпас, суксатпас дээш суму чагыргалары ол девискээрге үүнү кылып болурун Президент чугаалап, сүмележип чораан

Чазак Баштыңы сумуларны кезээн соонда, кожуунну актив хуралын эрттиргеш, кожуунга ийи хүн ажылдаанының түннелин үндүрген, үүнү кылырын тодараткан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Энергия болгаш камналга

АМ УДУРТУКЧУЛАРДАН ХАМААРЖЫР

Бо чылдың май 18-те ТР-ниң Чазааның калбак хуралынга ТР-ниң девискээринге энергетика комплекизиниң ажылын чогумчудар талазы-биле айтырыгны чугаалашкан. Ол хуралдың дугайында материалды май 22-де үнген № 34 "Шын" солунда парлаан.

"Тыва Республиканың энергия күчүлериниң дензигүүрүнүң болгаш Тыва Республиканың энергетика комплекизиниң ажылын чогумчудар хемчеглерин боттандырар механизмнин дугайында" эдеринчи илеткелди ТР-ниң Одаар түүл. энергетика болгаш транспорт яамызының сайыды Н. О. Данзы кылган

Амгы үеде Тывада энергетиканың байдалы болгаш энергетика адырының моон сонгаар сайзыралы бистиң республикага улуг ужурдузалыг Электри энергиязыбиле бисти ажык хевирниң "Красноярскэнерго" АН-ниң Тывада салбыры хандырып турар Электри энергиязы электри дамчыдыкчыларының ийи шугуму-биле 220 киловатт күштүг Шушенск — Кызыл узуну 320 км болгаш "Абаза — Ак-Довурак" узуну 320 км хандырып турар Күштүг токтун кол берикчилери республикадан дашкаар болганындан, айтырыгнын нарын кылдыр тургустунуп келгени ында Чылыг энергетика комплекизиниң ажыл-чорудулгазындан республиканың экономиказының кол адырлары оон хамааржыр

Электри четкилериниң капитал септелгезин ажык хевирниң "Красноярскэнерго" АН-ниң Тывада салбырының участогу кылып чорудуп турар Бүдүрүлгениң балансызында 35-220 киловаттың 40 подстанциялары, 10-0,4 киловаттың 1348 подстанциялары, бедик вольтулуг, улуг күштүг 0,4-290 киловаттың узуну 8810 км чедип турар электри шугуму бар Подстанцияларның болгаш бедик вольтулуг электри шугумнарын 1965 чылдан 1980 чылдарга чедир ажыглалга киирген, ажыглаанының хуусаазы 17 чылдан 30 чыл чедип турар Дыка хөй электри тургузуглары элеп үрелип, оларның чамдыызын солууру негеттинип келген Бедик вольтулуг электри шугумнарының 63 хуузу, подстанцияларның 74 хуузу эргижиреэн 1998 чылда электри дамчыдыкчыларының болгаш подстанцияларның капитал септелгезин чорударынга 6455 муң рубль негеттинип турган, а херек кырында 5088 муң рубльге кылдынган.

1998 чылда садып алган электри энергиязын ажыглааны 547 млн. киловатт/шак болган, ол дээрге 1994 чылбиле деннээрге, 15 млн. киловатт/шак эвээш Бүдүрүлгениң чарыгдалдары 1994 чылда 8482 муң рубль турган болза, 1998 чылда ол үе-биле деннээрге, 43757 муң рубль болган азы 5,2 катап өскен, оон иштинде ажыл төлевири дээш чарыгдал 2,8 катап, дериг-херекселдерни ажыглааны болгаш ажаап тутканы дээш чарыгдал 6,7 катап көвүдээн Ниитизи-биле бүдүрүлгениң ажыглалын калбартыр талазы-биле кандыг-даа чарыгдалдар кылбаан 1998 чылда республика бодунуң күжү-биле 40,3 млн киловатт электри энергиязын бүдүрген, ол ниити садып алган электри энергиязының 7,4 хуузу Кызылдың ЧЭТ-тин "Тывакоммунэнерго" бүдүрүлгениң чылыг энергия төптериниң бар арга-күчүзүн чедир ажыглавайн турары моон-на илдең көстүп турар

Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларны чылыг-биле хандырарының айтырыы шынгыызы-биле тургустунуп келген Кызыл хоорайның хереглелинге ажыктыг чылыг энергиязын чорудары 2000-2002 чылдарда 10 хуудан эвээш эвес катап өзер, Ак-Довурак хоорайга 120 муң килокалорий чедер Республикада ажыктыг гидроэнергияның курлавыры 67 млрд киловатт шак чедип турар Кол хемнерниң адырларынга 50-100 киловатт күштүг элээн каш ГЭС-терни тудары национал программада көрүнген Ону боттандырар дээш Чазактың талазындан хемчеглер алдынып турар

(Төнчүзү 2-ги арында).

АНЫЯКТАР МИТИНГИЗИ

А. КАШИННИ ХАЛААРЫН НЕГЭЭН

Кызыл хоорай чагыргазының даргазы А Кашинниң ол ажылга таарышпайн, угбайн турарының дугайында хөй-ле чугаалар хоорайывыста дыргын тараан-даа, уламчылаптаа турар. Шынап-ла, үүү ындыг — эртем-билиинин-даа, аажы-чаңының-даа, бодун ап чоруурунун-даа талазы-биле хоорай чагыргазын даргалаар хамаанчок, оон килдистеринге бөдүүн ажылдакчы кылдыр безин ажылдаар аргазы чок кижини оон меге, каас-коя аазаашкыннарынга бүзүрээш, хоорайжыларның чамдык кезии анаа бадылаашкынын бергеш, ам кээп баштарын соктап, ыы-сыызын төп, "тенекпейни хей-ле сонгуп турган-дыр бис" дижип турарын бөгүн көрүп, дыннап чор бис

Кымга-даа сөс-биле алдырбас "журналист", хоойлуларны эки билир "юрист" бооп чоруур А Кашинниң үүлгедиглерин ам эрге-хоойлу органнары сайгарып эгелей берзе-даа, мәрниң, анаа хамаарылгалыгларның судка келбейн турарындан бо херек узамдыгып эгелээнин хоорайжылар өскерип, ол херекти дарый шуудадырын негеп турар.

Республика найысылалының Арат шөлүнге аныяктар чыглып кээп, мэр А. Кашинге удурланып турарының сөстерин анаа чугаалап, ону хоорай чагыргазының даргазындан дарый халаарын негээннер

Удурланыышкын митингизинге келгеннерниң дыка хөйү баштай театр чанында фонтаннар чоогунда шөлге мөөннежип турза-даа, чоорту-ла митингиже чыглып келдилер

Аныяктарның холдарында плакаттарда, лозуннарда "Кашинни ажылындан халаар!", "Кашин, Тывадан үнүп чор!", "Хурал, Кашин-биле сен бе, азы чон-биле сен бе?", "Хурал, оттуп, сергеп көр!", "Президент, туруш-соруун көргүзүп көр!" — деп бижээн

Аныяктарның митингизин ТР-ниң Аныяктар эвилелиниң удуртукчузу Арбай-оол Очур ажыткаш, хоорай чагырыкчызы А Кашинниң ажылын шүгүмчүлеп, оон РФ-тин, ТР-ниң Конституциялларын, федералдыг хоойлуларын үреп турарын, аныяктарның амыдыралынче угланган айтырыгларны шуут херекке албайн, оларның эргелерин дорамчылап турарын чугаалааш, Бурятияның найысылалының мэрин кашла хоойлу үрээшкиннери дээш ажылындан халап каапканын, а бистиң мэривис хоойлу-дүрүмнү каржызыбиле үреп турда, ону чогуур удуртукчулар дарый хемчег албайн турарынга аныяктарның таарзынмайн турарын чугаалаан

Дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының, инвалидтерниң хоорай иштиниң автобустарынга халас чоруурунун дугайында РФ-тин Чазааның хоойлузун А Кашин баштаан кезек удуртукчулар Кызылга күш чок болдурган Ону Чазак-даа, Дээди Хуралдаа буруу шаап, хемчег албайн турары элдептиг дээрзин митингиге сөс алган чамдык эштер чугаалаан

Хоорай чагыргазында кымнар ажылдап турарыл? Арыг эвес спиртти Тываже киир сөөртүп, орук ара туттуруп турган А Кашин, база-ла спирт-биле хоорайжыларны "суггарып" турган Г Эпп олар удуртуп турар-дыр

Хоорай чагыргазында үүгле боттары байып, коммерция ажылынче бажын супкан "удуртукчуларны" кым, кажан чагырып, оларны ажылындан халаарыл? Бо айтырыгны аныяктар чидии-биле көдүрүп, ол шиитпирлеттинмээнде олар ара соксавазын чугаалап, "Кашинни ажылындан дарый халаар!" — деп кыйгы-биле митингизин доосканнар

Аныяктарның митингизинге хоочуннар база киржип, оларның көдүрүп турар айтырыгларын деткээннер.

Болат САРЫГЛАР.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

● Россия Федерациязының Чазааның Даргазы С. Степашин дүүн Сочиде ужуп чеде берген болгаш Чазактың чаа составының дугайында РФ-тин Президентизи Б. Н. Ельцинге таныштырган Москвадан ужуптарының мурнуу чарыында С Степашин журналистерге мынча дээн "Мурнундагы Чазакка колкол яамыларга ажылдап турган сайыттар хевээр артар, Чазак Даргазының 2 бирги оралакчызы турар ужурлуг, оон бирээзинге Саң-хөө яамызының сайыды турган Михаил Задорновту азы Чазак Даргазының оралакчызы турган Валентина Матвиенкону томуйлаарын Президентige сүмелээр мен" Тываның төлээзи, 44 харлыг аныяк сайыт С Шойгу РФ-тин Онза байдалдар, бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр яамының сайыдынга хевээр арттары моон мурнунда-ла билдине бергенин "Шынның" номчукчулары билир

● Эрткен дыштаныр хүнде НАТО-нуң ужар үүлү Югославияны бомбалаарын улам-чылаан. Өлген-читкеннер бар. АКШ-тың күрүне секретары Мадлен Олбрайттың медеглээнин езугаар алырга, НАТО чоокку үеде Югославияга кургаг чер шериин ажыглаарын көрбейн турары илерээн Бо айтырыг ам бооп турар чугаалажыышкыннарның түннелинден хамааржыр

● Америк ужар үүл Багдадтан 250 км ыракта ол чурттун чамдык объектилерин бомбалаваш, баазаларында бүрүн чеде берген ИНА агентилелдиң медээзин езугаар алырга, бо бомбалаашкын үезинде бичии уруглар хөйү-биле өлүм-чидимге таварышкан

● Эрткен дыштаныр хүнде Германияның Федеративтиг Республиказы бодунуң конституциязының 50 чылын Берлинге демдеглээн Ол ышкаш чурттун чаа президентизин база соңгаан

● Воскресеньеде Украинада чурттап турар орус чоннуң съездизи эрткен Оон киржикчилери орус чонну кызагдаашкынга таварыштырып турарын буруу шаап, орус дылды күрүне дылы кылдыр көөрүн негээн

(Парлалга медээлериннден).

Тыва Республиканың Чазааында

ЧААГАЙЖЫДЫЛГА КОНКУРУЗУ

Тыва Республиканың Чазаа чаагайжыдылга талазыбиле ажылдарны эң дээре организастаарынга республика конкурузун эрттирер дугайында № 322 доктаалды май 13-те хүлээп алган.

1999 чылда Тыва Республиканың Россияның составынга киргениниң 55 чылынга холбаштыр хоорайларның, кожууннар төптериниң, сумуларның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның девискээрлерин чаагайжыдып, арыглап-аштаар ажылдарны идепкейжидерин доктаалда чугулалап айыткан Тиилекчилерге дипломнарны болгаш акша шаннаалдарын тыпсырын көрген. Республика конкурузун кожууннар болгаш хоорайлар аразынга чорудар Конкурсту часкы, чайгы, күскү үелерде чорудар ажылдарга хамаарыштыр үш үе-чадага түннээр

Чаагайжыдылга талазы-биле республика конкурузун эрттиреринiң чурумун болгаш негелделерин бадылаан. Ол ышкаш конкурс түннелдерин үндүрер комиссиянын составын, конкурска киирген материалдарны анализтээр ажылчын бөлүктүн составын бадылаан

Тиилекчилерни шаннаарынга 450 муң рубльди үзүп бээрин ТР-ниң Саң-хөө яамызынга дааскан Чаагайжыдылга талазыбиле чер-чернин конкурстарын эрттирерин хоорайлар, кожууннар чагыргаларынга сүмелээн

Конкурстун түннелдерин үш удаа үндүрер (чазын, чайын, күзүн) Тиилекчи хоорайга 100 муң, кожуунга—50 муң рубльди, дипломнарны тыпсыр Бирги чаданын түннелин май 20-ге чедир (ам үндүрүп турар), ийигизи—август 5-те, үшкүзүн—октябрь 2-де үндүрерин доктаалда айыткан.

Республика конкурузунун түннелин үндүрер комиссиянын даргазынга ТР-ниң Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В. М. Оюнну, конкурс материалдарын анализтээр ажылчын бөлүктүн удуртукчузунга ТР-ниң Чазак Аппарадын башкарар эргелелде килдис начальниги М. Д. Монгушту томуйлаан.

СӨӨЛГҮ КОҢГА

АМЫДЫРАЛЧЕ КОҢГА

База бир өөредилге чылы адактарлып турар. Доозукчу сургуулдарның мурнунда ам школачы шылгалдаларны чедиишкиннинг дужаары арткан.

Бөгүн май 25-те көдээ суурларның, хоорайларның бүгү школаларында өзүп олурар салгалывыстың амыдыралче кыйгызы — сөөлгү коңга байырлалы чаңчыл болганы-биле эртип турар. Доозукчу классларга төрээн школазынга коңга даажын дыңнаары сөөлгү боап турза-даа, оон-биле кады чурттун янзы-бүрү өөредилге черлеринче кыйгы дээрзин олар билирлер.

Бөгүн республиканың 170 школазында 9 класстың 5665, 11 класстың 3570 доозукчулары шугум чыскаалында тургулапкан. Оларны күрүне шылгалдалары манап турар. Эрткен 1997-98 өөредилге чылында республиканың школаларын 101 өөреникчи медальдыг дооскан (оон иштинден алдын медаль-биле 16, мөңгүн медаль-биле 85 кижи). Бо чылгы доозукчуларга шылгалдаларны оон-даа эки дужаарын күзеп каалыңар.

Бистиң корр.

БИСТИИНДЕ МЫНДЫГ

Бай Тайга кожуунунуң ыраккы Кара-Хөл сумузу бодунуң ажыл-чорудулгазын бот-башкарылгазының хоойлузунга үндезилеп чорудуп турар Экономиктиг кризис бисти база оюп эртпээн Ону чайладырының хемчеглерин ап турар бис

Бисте чаа үш садыг, хлеб быжырар пекарня ажыттынган Биче бүдүрүлгелерни, коллективтерни бүрүнү-биле деткиири — суму чагыргазының сорулгазы Ындыг турбуже, бистиң сумунуң чагырга даргазы Иван Доржу олче улуг кичээнгей салбайн, машина мунуп алгаш ынай-бээр шаап, кызылдаарынга өйлежип турар мындыг

Сумуда 468 өреге малмаган тудуп, өстүрүп турар 1999 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле 26 муң малдыг бис Оон продукциязын сайгарып, оон янзы-бүрү идик-хептерни аргып, даарап, энчек-кидисти салып, кылып турар Аныяктарны алгы-кеш эттээринге, энчек-кидис салырынга даараныринга өөредип турар Ындыг аваларга Хертек Докпак, Хертек Данзымаа, Байтыы Балчыр, Хертек Чечекей дээш өскелерни-даа хамаарыштырып болур

Сумуда 288 кижи ажыл чок Оларның үүгле 27-зинге "ажыл чок" деп статусту тывыскан Күш-ажыл кылып шыдаар 178 херээжен чонну ажыл-биле хандырып шыдавайн турар Чединмес өг-бүлелер — 17 Оларга социал адырның ажылдакчылары барып, дузалап турар

Чойганмаа ХЕРТЕК.
Суму чагыргазының социал политика талазы-биле оралакчызы.

ФЕРМЕРЛЕР

Тыва Республиканың көдээ черлеринден кожавыста Хакас Республиканың көдээ ортумак школаларында ышкаш Танды кожуунунуң Межегей, Улуг-Хем кожуунунуң Торгалыг, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Бажын-Алаак ортумак школаларында үш чыл бурунгаар-ла Меденцевтин дуржулгазы-биле агрофермерлер, школазын организастап тургускан Ам ол школаларның бирээзинге доктаап көрээлинер ол дээрге Бажын-Алаак ортумак школазы-дыр

Бо профессионал угланыышкынныг тускай агро школада бо 1998-99 өөредилге чылында ниитизи-биле 75 кижи хаара туттунган Оларның 25-и Бажын-Алаак ортумак школазының үстүү класстарының өөреникчилери болуп турар, а оон арткан-нары — көдээ аныяктар Өөреникчилер ам ында үш чылдың үлүүнде өөренип турарлар Көдээ аныяктар бир чыл болур

Ол агрофермерлер школазын дооскаш, олар боттарының холунга трактористин, чолаачының болгаш фермерниң тускай диплом бижиктерин мергежил аайында шынзылгалары-биле кады холга алырлар

Агрошкола ниитизи-биле дээди эртемниг 4 башкылыг Олар дээрге, моон мурнунда "Искра" коллективтиг бүдүрүлгеге хөй чылдарда ажылдап чораан бедик арга-дуржулгалыг башкылар болур Ол-ла фермерлер школазында чер ажыл-агыйын Шорс Монгуш, механизация, автомобиль херээн Лазерь Ооржак, мал ажылын өөредилге эргелекчизи боду, а биология-биле ботаниканы азы үнүш-дүжүт эртемнерин Маргарита Алдын-оол олар башкылап турар

Оон ангыда, бо агрошколада рыноктуң негелдези-биле боттары дузалал ажылагыйлыг 16 баш бода мал, 80 хире баш шээр мал болгаш бир аътты доктаамал тудуп турарлар

Александр МОНГУШ.
Чадаана хоорай.

АМ УДУРТУКЧУЛАРДАН ХАМААРЖЫР

Бо чылдың март айда Тыва Республиканың Президент Администрациязы база Чазактың аппарады "Күрүне эрге-чагырга органнарында эргелеп-башкарарның болгаш кадр айтырыының талазы-биле ажылдың чорудулгазы" деп темага семинарны организастап эрттирген. Аңаа яамыларның, күркомитеттерниң килдис начальниктери, кадр килдистериниң инспекторлары база кожуунар чагыргаларының, хоорайның ажыл-херектер эргелелериниң даргалары, кадрлар талазы-биле болгаш тус чер чагыргалары-биле ажыл чорудар килдистерниң эргелекчилери киришкен. Семинар чаа үүлдерни билип алырынга , эң ылаңгыя бо структурага чаа ажылдап эгелей берген улустарга ажыктыг болганы чугаажок. Методиктиг дуза кылдыр инструкцияларны, дүрүмнерни, сүмелерни парлаткаш, үлеп берген. Семинар сөөлүнде Кызыл, Каа-Хем кожууннарның килдис эргелекчилери, яамыларның кадрлар инспекторлары боттарының ажыл-чорудулгазының талазы-биле арга-дуржулгазын солушкан.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Ажык хевирниң "Сибирь-энерго" АН-ниң устав езугаар ниити капиталының акциязы 8,9 муң турда, оон үүгле 3,1 хуузу ол ниитилелдиң Тывада салбырынга хамааржып турары таан-даа өөгенчиг Тываның электри четкилери республикада эң улуг организацияларның бирээзи, оон удуртулгазының адаанда аңгы-аңгы 32 адырлар, оон иштинде кожууннарда 14 участоктарда ниитизи-биле 504 кижи ажылдап турар. Кол фондуларның ниити өртээ чыл эгезинде 178 млн. рубль болган, эрткен чылдың бо үеэзи-биле деннээрге, 11,4 хууга эвээжээн. Энергетиканың дериг-херекселдериниң эргижиреп баксырааны 77 хуу, чылдың-на кол фондуларның 2,7 хуузун үндүр бижип турар. Энергетиканың дериг-херекселдериниң чылдың болгаш капитал септелгезин 1998 чылда акшатөгериктиң чедишпес болганындан 55 хууга күүсеткен Бо-ла бүгү чедер-четпес үүлдериниң уржуундан электри энергиязының айтырыы чидии-биле тургустунуп келген

Үүге бистер ажык хевирниң "Красноярскэнерго" АН-ден адырлып чоруур дей берген бис деп айтырыг тургустунуп кээр Оон чылдагааны мындыг, бо хүнде бис Красноярскиниң рыногундан шакта бир киловатт электри энергиязын 8,6 көпеекке садып ап турар бис Оон Тывада салбыры (даргазы С Б Сараев) 22,3 көпеекке үндүр садып турар Садып алган өртээвистен үндүр садып турар өртээвис 3 катап улгады берген. Бо-ла бүгү ужу-бажы билдинмес үүлдериниң уржуундан Чазак бо айтырыгны кончуг кичээнгейлиг өөренип көргеш, чаңгыс шиитпирге келген—электри энергиязын мөөңү-биле садып алыр талазы-биле федералдыг рынокче үнери. Ол кандыг болурул деп айтырыг чайгаарла тургустунуп кээр. Мооң мурнунда Тываның, Хакасияның энергетиктери ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-га хамааржып, ол бодунуң мурнундан "Россияның чаңгыс аай энергосистемазы" АН-ниң чагыргазынга турган. Каш чыл бурунгаар Хакасия бодунуң эргези-биле Красноярскиден аңгылангаш, дорт "Россияның чаңгыс аай энергосистемазы" АН-га чагырты берген.

Амдыызында бис ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-га хамааржып турар бис. Акционерлерниң уставында ол ниитилелдиң иштинге чаа акционер ниитилелдер тургустунуп болур дээн болгай. Ынчангаш чоорту тускай комиссияның киржилгези-биле ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-ниң Тывада салбыры, чаа "Тываэнерго" АН кылдыр тургустунар Ол дээрге бот-тускайлаң, балансылыг, юридиктиг эргелиг, агар санныг тускай организация болур. Оон чоорту "Саян-Шушенск ГЭС" АН ышкаш дорт "Россияның чаңгыс аай энергосистемазынга" каттыжып кирери болур Ам бо хүнде бистиң энергетиктеривис (салбырның) банкыда агар саны безин чок болгай

"Тываэнерго" АН апаргаш электри энергиязын "Саян-Шушенск ГЭС" АН-ден садып алыр дугайында дугуржулга кылдынган. Красноярскиниң рыногунда бир киловатт электри энергиязын 8,6 көпеекке садып турар болза, Хакасияның рыногунда 2,6 көпеек болуп турар. Мында база чылдагааннар бар. "Саян-Шушенск ГЭС" АН-ниң чингине директору О. Н. Тросколевский мынча дээн болгай:

—Тываларның бистен электри энергиязы садып алыр деп турарынга удурланмайн турар бис. Бистиң черивисти экология талазы-биле баксырадып турар кол чер ГЭС деп буруудадыр улус болгай силер, кажан садыглажып тургаш улуг чөрүлдээ үндүрген херээ чок боор—дээш каттырар дарга болду. Мында айтырыг база кончуг нарын болдур ийин. "Саян-Шушенск ГЭС" АН-ниң, ам-даа бисте чедир төлээр өрези 122,7 млн. рубль, оон 62 млн рубльди электри энергиязы дээш тарифти 12 чылда бадырарының айтырыы тургустунуп турар Бо талазы-биле ам-даа шиитпирлээр чугаалажыр айтырыглар хөй

ТР-ниң энергетика комплекизиниң ажылын чогумчудар, энергияны камнаар болгаш электри энергиязын садып алырының Россия рыногунче үнер дугайында улуг хемчегларни хуралдың киржикчилери хүлээп алган Ында көрдүнген хемчеглерни колдуунда 1999 чылда күүседирин ат кырында сайыттарга, удуртукчуларга даандырган Эн-не кол ийи хоойлуну "Энергия камналгазының дугайында" болгаш "Тыва Республикага электри энергиязын мөөннеп садар рыногунуң дугайында" хоойлуларны ажылдап кылгаш, август айда ТР-ниң Дээди Хуралынга бадыладырыбиле киирери. Кызыл-Хая, Мугур-Аксы, Тоора-Хем болгаш Хам-Сыра суурларда дизель станцияларның доктаамал ажылдаарын хандырары көрдүнген. Ол-ла хемчеглерде энергетика талазы-биле тускай эртемниг кадрларны өөредиринге улуг кичээнгейни салган. Чазактың бо эрткен хөй кижи киржикчилиг хуралынга ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-ниң Тывада салбырының электри энергиязын садып-сайтарар килдизиниң начальниги В. Ч. Голев, ажык хевириниң "Красноярскэнерго" АН-ниң Тывада директору С. Б Сараев, Долгандыр хүрээлел камгалаар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. О. Ондар, күрүненің Красноярскиде энергия хайгаарал талазыбиле ТР-де салбырының даргазы А. Т. Павлова болгаш өскелер-даа дыннадыглар кылган. Тургустунуп келген айтырыгга тускай эртемниглерниң дүвүреп турары кымны-даа бодандыра бээр ужуруг Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда ЧЭТ-тиң дериг-херекселдериниң эргижиреп баксырааны, септелге кылып турар кадрларның инженер билииниң кудузу, септелге үезинде акшаландырыышкынны чедир бербейн турары, кышкы үеде ЧЭТ-че хөмүрдашты үезинде чедир сөөртпейн баар таварылгалар, септелге ажылының үезинде удуртулганың талазындан чедир контрольдавайн турары дээш дыка-ла хөй айтырыглар көдүртүнүп турду

Электри энергиязының талазы-биле бодувустуң иштики курлавырывысты чедир ажыглавайн турарывыс улуг дүвүрелди болдуруп турар. Орта колдуунда Кызылдың, Ак-Довурактың ЧЭТ-тери хамааржыр. Электри болгаш чылыг энергиязын бүдүрүп турарында улуг чарыгдалдар үнүп турар. "Тывакоммунэнерго" бүдүрүлгениң бүдүрүп турар электри энергиязының бот-үнези 70,0 катап, ортумак тариф 5,2 катап өскен. 1991-1998 чылдарда капитал тудугну тудары кончуг кызыырылган, чаа дериг-херекселдерни садып алыры, эргижирээнин солууру колдуунда боттанмайн келген. Тудугну колдуунда федералдыг болгаш республика бюджеди-биле кылып турган.

Хуралдың түннелин үндүрүп тургаш, Тыва Республиканың Президентизи Чазак баштыңы Ш. Д. Ооржак электри энергиязының камналгазын, ону доктаамал контрольга алырын удуртукчулардан шыңгыызы-биле негээн Электри энергиязы дээрге ажыл-агыйжы кижиниң камнап, чөптүг ажыглап болурунуң шупту аргазы-дыр Ол дээрге продукция бүдүрери, мал кадарары эвес-ле болгай Ажыл-агыйларның, албан черлериниң, организацияларның электри энергиязы дээш өрезин канчап төлээрил, ол хиреде эмчилеривис, башкыларывыс 3-4 ай иштинде шалың чок олуруп турлар ышкажыл Тывада тургустунуп келген чидиг айтырыгларның бирээзин Чазак бо удаада энне чөптүү-биле шиитпирлээриниң хемчеглерин алган Хүлээп алган хемчеглерни канчаар күүседири ам сайыттардан хамааржыр

Сергей ХЕРТЕК.

"Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының дуганында" хоойлузунуң 15-ки үүлүнде чагырга даргаларының база бир чугулалап көөр айтырыы — чагырганың структуразын, оон штадын, кадрлар-биле ажылды, оларның эртем-билиин, профессионал билиин бедидер талазы-биле ажылды чугулалап көөрүн бижип турар болгай. Ынчангаш кадрлар айтырыы кандыг-даа ядырның кол дөзү болур. Кайда кадрлар айтырыы эки тургустунган болдур, ында ажыл-иштиң угланыышкыны бир янзы, эки талалыг көстүр дээрзин амыдыралдан көрүп болур

Суур, суму, кожуун чагыргалары девискээр аайы-биле бот-тускайлаң удуртулганы болдуруп, хөй санныг, аңгы-аңгы чөргениң кижилери-биле ажылды хүн бүрүде чорудуп, ажылдап турар Оларның мурнунда харыысалгалыг ажыл-херек туруп турарын, ону шиитпирлээри бо берге үеде нарын бооп турарын кижи бүрүзү эки билир Ынчангаш ажылды канчаар организастаары, боттандырары ону удуртуп турар кадрлардан улуг хамааржыр

Маңаа чижек кылдыр Кызыл кожуун чагыргазының кадрлар талазы-биле ажылын анализтеп көөр бодай-дыр мен Бо ажыл-албанның янзы-бүрү хевирлеринде ажылдап турар улустуң эртем-билии, стажы, хар-назыны, профессионал билии үенин негелдезинге дүгжүп турар Дыка хөй удуртукчулар үр чылдарда чаңгыс черге доктаамал ажылдап келген Сөөлгү чылдарда элээн хөй арга-дуржулгалыг, дээди эртемниг специалистеривис депшип чоруткулаан Оларның хөй нуруузу Президент, Чазак аппарадында, яамыларда, комитеттерде ажылдап турары бистерге өөрүнчүг Кожуунның девискээринде тос суму, бир суур чагырганың күүселдези, оларның хыналдазын чорудары, амыдыралга боттандырары. Бо талазы-биле үш удаа өөредиглиг семинарны чоруткан. Бир семинарны практика кырынга көргүзүглүг кылдыр кожуун база Каа-Хем суур чагыргаларының баазазынга эрттирдивис. Семинар үезинде эвээш-биче-даа бол көргүзүг материалдарын үлеп берген бис

Кадрларже кол кичээнгей салыр үүл оларның профессионал билииниң деннелин бедидери болур. Оон-биле чергелештир кожуунда 1998-2000 чылдарга чедир кадрларның билиин бедидип белеткээриниң планын тургузуп алган бис. Ону килдистерниң, комитеттерниң, эргелелдериң удуртукчуларыбиле дугуржулга езугаар тургускан Ує чеже-даа берге болза 1997-1998 чылдарда Новосибирскиде Сибирь академиязын 3 кижи, РФ-тиң Президентизиниң чанында Россия академиязын 1 кижи бот-өөредилге-биле дооскан Курстарга Новосибирск хоорайга 1 суму даргазы, 1 килдис эргелекчизи, Москвага Саң-хөө яамызының баа зазынга кожууннуң сан-хөө килдизиниң эргелекчизи 1 ай хуусаалыг өөредилгени дооскаш келген Амгы үеде 2 кижи Сибирь академиязында өөренип турар Санкт-Петербургка 1 кижи өөренгеш келген

Кадрларны ажылга тургузар болгаш оларны улуг ажылче депшидер сорулгабиле курлавырны тургузуп турар болгай Ындыг турбуайтырыы нарын бооп артпышаан. Чыл келген тудум аңаа ажылдаар кижилерниң саны эвээжеп турар. Чурттакчы чон эки амыдырал дилеп, хоорайже көжүп чоруп турар апарган. Суму чагыргаларының специалистериниң солчуп турары база-ла чылдагаанныг. Оларның ажылы хөй талалыг. Справка бээриндеп ангыда, доктаал-шиитпиринің күүселдезин контрольдаары, бүгү-ле херек эмгелели, саазын-саавыр-биле ажыл дээш оон-даа өске. Шалыңы база эвээш: 300-400 рубль алыр. Суму даргалары олардан үүгле 100-200 рубльди хөйну алыр. Ажылдың эн-не эге чадазы ону боттандырып чорудуп турар суму, суур чагыргаларында болгай. Ынчангаш оларга материалдыг болгаш стимулдуг дуза херек Акша-шалының көвүдедирин өөренип көөр болза эки деп бодаар мен Оон мурнунда бо талазы-биле айтырыгны Президентиге, Чазакка каш-даа катап көдүрүп турган болгай

Кожуунда кадрлар талазыбиле ажыл чоруттунуп турза-даа, бо ажылда четпестер ам-даа бар Баштайгы чартык чылда чамдык Шамбалыг, Баян-Кол, Ээрбек, Терлиг Хая, Элегес-Аксы сумуларының оралакчы даргалары, специалистери солушкан Чаа сонгуткан даргалар кадр айтырыынче шоолуг кичээнгей салбаан Ажылдакчыларның ажылга хамаарылгазын, бүдүжүн, эртем-билиин өөренип көрбээнинден бо үүлдер болгулаан Амгы үеде ол частырыглар эттинген деп болур

Рынокче дидим базым

ЧОРГААРАЛ

Ак-Довурак хоорайда "Чодураа" өөредилге-бүдүрүлге төвү тургустунга-ла 5-6 чыл болган Ында хоорайның үш школаларының өөреникчилери база ажыл чок аныяктар аңгы-аңгы курстарда өөренип турар Ону дооскаш идик септекчизиниң, даараныкчының, быжыкчының, баш таарыкчызының, бөрт дааракчызының дээш оон-даа өске мергежилди чедип алырлар Бо коллективти аныяк башкы Айлана Сергеевна Сарыглар удуртуп турар Ында 12 башкы-мастерлер бар.

Курстарда өөренип турар аныяктардан аңгыда, ортумак класстарның өөреникчилерибиле янзы-бүрү бөлгүмнерни эрттирип, билдилиг удуртуушкуннуң ачызында көскүчедиишкиннерни коллектив чедип ап келген. Аргыырының, крючок-биле аргыырының, дааараарының, чымчак ойнаарактарның, каастап дааараарының бөлгүмнери ажылдап турар Оон аңгыда бажыңындан үнүп шыдавас инвалид уруглар-биле ажылды база башкы-мастерлер чорудуп турары аажок таарымчалыг Ол дээрге Анай Күжүгетовна Чүлдүм, Аянмаа Халырбаевна Эртине дээн ышкаш ажылынга бердинген башкылар-дыр

1994-1996 чылдарда бо өөредилге-бүдүрүлге төвүнүң өөреникчилери республика чергелиг уран кылыглар делгелгезинге киришкеш, үш улай бирги черни ээлээннер Тиилекчилер (дааараарының аңгы-аңгы аргаларын ажыглап дааараар) "Чайка" деп он машина-биле шаннаткан Чонар-даш бөлгүмүнүң киржикчилери база ус-шевер ажылдар дээш шак-ла ындыг делгелгеге киришкеш, ийиги черни алган Бөгүнде бөлгүмүүлерден кым эн-не хөй шаннал-макталдыг болуп, уран кылыглары-биле башкыларын өөртүп турарын сонуургап айтырдым Ак-Довурактың бир дугаар ортумак школазының 5 "б" клазының өөреникчизи Аржаана Ооржак аргыыр, дааараар талазы-биле кайгамчык салым-чаянныын бадыткап, янзы-бүрү чаданың мөөрейлерингe чылдын-на киржип турар болду

Бөлгүмнерге кичээлдеп дооскаш, 2 чыл эрткенде шынзылганы холга алырлар, а оон соонда өске бир мергежилди өөренип кириптер Школа дооскаш, мергежилиниң талазы-биле квалификациязын бедидип курстарны дооскаш, калбак профильдиң специализи деп атты ап болур

Эн-не эгезинде "Чодураа" өөредилге-бүдүрүлге төвүнүң канчап тыптып келгенин база сонуургадым 1993 чылда "Тыва даг-дүгү" комбинадынга хамааржып турган амыдырал-хандырылга комбинады дүжер дей бээрге, ону хоорайның өөредилге килдизиниң эргезинче шилчидипкен Ынчангаш дуржулгалыг специалистер башкы-мастерлер болганы ол Ам бо өөредилге-бүдүрүлге төвүнүң башкылары шупту тускай программалыг ажылдап турар Бөрт дааараар мастер башкы ук төптүң ажылының кол угланыышкыны—этно-культура Ынчангаш бөрт дааарап өөредип турар мастер үүгле канчаар дааараарынга өөредир эвес, а оон төөгүзүнүң, ажыглалының болгаш сайзыралының дугайында өөредир апаар

Ак-Довурактa "Чодураа" өөредилге-бүдүрүлге төвүнге Тываның барык бүгү кожуун, суурларындан аныяктар кээп өөренип турар. Бедик мергежилдиг мастерлер Мария Лүндуповна Хомушку, Татьяна Допуловна Сайыр-оол, Татьяна Докпаковна Монгуш болгаш өскелерге-даа өөреникчилери чоргаарланыр Апрель төнчүзүнде олар база бир бөлүктү доостуруп үндүрген

Амыдырал чеже-даа нарыыдаан болза, төптүң башкылары Бай-Тайга кожууннуң Кызыл-Даг сумузунда өскүстер интернадынга чедип, чымчак ойнаарактарны белек кылдыр чедирип берген Ында башкылар-биле арга-сүме солчуп, солун чугааны кылган Оон аңгыда мастерлер уругларның идикхептерин септеп-селип, баштарын таарып, ачы-дузазын көргүскен Ужуражылга солун концерт көргүзүү-биле доозулган Чылдын-на мындыг ужуражылгаларны эрттирип турарын башкылар дугурушкан

Рынокче дидим базымнарны кылып турар "Чодураа" өөредилге-бүдүрүлге коллективиниң мурнунда сорулгалар улуг Чайгы лагерьни төптүң, баазазынга үш чыл улаштыр организастап келгеннер Уруглар аңаа 9 шактан 5 шакка чедир ажылдап, ойнап, дыштанып, аштанып чемненир Хүн бүрүнүң кылып чорудар ажылдарының планы белен

"Таежный" чайгы лагерьге ажылдаар эрге дээш коллективтер мөөрейлежип эгелээн Аңаа тиилекчи болур дээш башкы-мастерлер чогаадыкчы чоруун көргүзүп, ажылдап турар

Светлана БАЛЧЫР.

Социал айтырыг

ПРОГРАММАГА ДУУШТУР

КНО-нуң Кол Ассамблеязының 1992 чылдың октябрь 14-те 47/3 резолюциязын езугаар Россияга болгаш республикага Делегейниң инвалидтер хүнүн эрттирип турар Бо политиканы ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы "РФ-те инвалидтериң социал камгалалының дугайында", "Хоочуннар дугайында", "Назылап кыраан хамаатыларның болгаш инвалидтериң социал хандырылгазының дугайында" Федералдыг хоойлуларга дүүштүр боттандырып келген

"1999-2005 чылдарда инвалидтериң социал камгалалының дугайында" Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының ажылдап кылган комплекстиг программазын ТР-ниң Чазаа эрткен чылдың июнь 9-та № 343 доктаалы-биле бадылаан "РФ-ке инвалидтериң социал камгалалының дугайында" Федералдыг Хоойлуга, РФ-тиң Чазааның "Эмчи-социал экспертизазының күрүне албаның дугайында" 1996 чылдың апрель 3-те доктаалынга дүүштүр 1997 чылда мурнундагы үш эмчи-күш-ажыл комиссияларының (ВТЭК) орнунга эмчи-социал экспертизазының (ЭСЭ) дөрт күрүне албан черин тургускан Ында янзы-бүрү мергежилдериң 30 специализи эмчи-эксперттер, психологтар, реабилитологтар, социал ажыл специалистери ажылдап турар

Катап тургускан албан черлериниң эрге-хүлээлгезин элээн калбарткан 16 хар чедир уругларга эксперт хандырылгазын организастаан, хоругдаттыгларнарга база Экспертиза чорудар үеде кижиниң кадыының байдалын комплекстиг көөр Ынчалза-даа янзы-бүрү чылдагааннар-биле 10 муң кижиге хамаарыштыр бир дугаар инвалид бооп турарларның саны сөөлгү 5 чылда 1,7 катап өскен

Программаны боттандырары-биле социал хандырылга албан черлериниң комплекстиг четкилерин тургузуп эгелээн Инвалидтерге эмчи-социал дуза көргүзер салбырларны Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннарда организастап, тургускан Чөөн-Хемчикте комплекстиг төпке инвалидтерге хамаарышкан семинар-хуралдарны, "төгерик столдарны" адаилелериниң, сонуургалдыг кижилериниң, инвалид уругларның боттарының киржилгези-биле организастаан Концерт көргүскен инвалид уругларга төптүң ажылдакчылары өртектиг белектерни тывыскан

Инвалидтер, караа четпестер ниитилелериниң төлээлери Чазактың, яамы, ведомстволарның, чер-черде күүсекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчулары-биле, Дээди Хуралдың депутаттары-биле ужуражылгаларны эрттирген ТР-ниң Культура болгаш кино яамызының оралакчы сайыды В. О Наксыл болгаш яамының специалистери инвалидтериң чогаадыкчы делгелгезин организастаан Уран үүл школазының өөреникчилериниң, караа четпестер ниитилелиниң бот-тывынгыр уран үүл коллективиниң, дулей уруглар школазының өөреникчилериниң концертин хүндүлүг А С Серенниң башкарылгазы-биле организастаан. Дулей уруглар школазының уруглары онза чоргаарлады болдурган. Инвалидтер спортчу маргылдааларга, шыдыраа, шашки турнирлеринге, амперзлинг талазыбиле хүрешке идепкейлиг киришкен Оларны организастаарынга Күш культура, спорт болгаш туризм талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С Ы. Ооржак улуг дузаны чедирген. Хөй санныг инвалид активчилерни өртектиг белектер-биле шаннаан

Тыва Республиканың Чазааның "1998 чылда инвалидтерниң Делегей хүнүн болгаш декадазын белеткээр болгаш эрттирер дугайында" № 719 доктаалынга дүүштүр хоорайларга, кожууннарга организастыг комитеттерни тургускаш, кылыр хемчеглерни тодаткан Социал камгалал органнарының ажылдакчылары инвалидтерни шефке ап, оларның хереглелдерин тодарадып, хемчеглерни боттандырар механизмни ажылдап кылган Барык бүгү кожууннарга культура-массалыг ажылдарны спортчу оюннарны, маргылдааларны, чогаадыкчы делгелгелерни инвалидтер аразынга организастап эрттирген

Каа-Хем кожуунга мындыг хемчеглерге школалар өөреникчилерин хаара туткаш, инвалид уругларга школа хереклерин белекке берген Инвалид уругларның Бояровка суурга эрткен ужуражыышкынына бистиң республикавыстың төөгүзүнүң талазы-биле "Хуулгаазыннар шөлүн", шоодуглар кежээзин, шайлаашкынны, концертти организастаан

Чөөн-Хемчик кожуунга инвалидтерге бир удаа изиг чемнер бээрин организастаан, баш дүгү таарыырын халас чорудуп, хлебти чиик өртек-биле садып, эмнелге ажылдакчылары массажты чорудуп, инвалид уругларны ниити өөредилге программазынга өөредирин практикалап турар Чаа-Хөл кожуунда агитквартираларны хевээр арттырганы эки Оларның инвалидтерге дузазы улуг Чижээ, ук кожууннуң Кызыл-Даг суурда агитквартира бүрүзүнге бирги бөлүктүң инвалидтерин быжыглаан, орундан турбас кижилерге болдунар-ла дузаны кадып турар Ол-ла суурнуң социал педагогтары 117 инвалид уругну янзы-бүрү ажылдарга саара тудуп, өөредип турар Эрткен чылын Чаа-Хөл кожуунга инвалидтер декадазы эртип турда, 535 инвалидке 7643 рубльдин дузаламчызын көргүскен.

Таңды кожуун инвалидтериниң дыка хөй айтырыгларын "Инвалид уруглар", "Инвалид" деп тускай программалар езугаар тус чер бюджединден акшаландырып турар. Инвалидтер кожуун иштинге халас аргыжар, Кызылга чедир орук шүүделиниң 50 хуузун төлээр, эм-танны чиигеткен өртек-биле садып алыр чиигелделерни ап турар Тос кижиге камгаладылга полизин берген Тожу кожуун чагыргазы инвалидтерге 3 муң рубльди тус чер бюджединден бергеш, 600 рубль-биле чугай саткаш, инвалидтериң бажыңнарын септеп, чугайлап, арыглап-аштап берген

Инвалидтериң хөй санныг айтырыгларын шиитпирлээринге эргежок чугула үүлдер ам-даа хөй Ону шыдаар шаабиле шиитпирлээриниң программазын республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы ажылдап кылгаш, боттандырып турар

Розалия ЕНАА, яамының килдис начальниги.

КИЖИЛЕР ДАРГА БОЛУКСААР АПАРГАН

Кадр айтырыы

Кожуун, суур, суму даргаларының сонгулдалары эрткенден бээр бир чыл болуп турар Олар боттарының ажыл-ижиниң отчедун чон мурнунга берген Аңаа чон боттарының санал-оналын берип, багай эвес ажылдаанын демдеглээн Чоннун бүзүрелин чаалап ап шыдаан, суур, суму хөгжүлдези, чоннун амыдыралын бичии-даа бол экижидерин бодап ажылдап чоруур чагырга даргаларын маңаа база киирип көрөйн Оларга Каа-Хем суурнун чагырга даргазы Сандакова Т. А , Кара-Хаак, Черби, Ээрбек сумуларының даргалары Ооржак Б Ч , Капустина Л. М., Монгуш А Б хамааржыр

Ук материалдарны доозуп тура, семинарга чамдык айтырыгларны, ылангыя муниципалитет ажыл-албанныы, албан-хаакчыларны, оон ынай оларның данзызының дугайында үүлдерниң эрөнгей, тода эвес болганын демдеглекседим Чижектерни Свердловск, Москва областының ажылының практиказындан ап турарынга таарзынмадым Эрге-дужаалдарга 1-ги, 2-ги, 3-кү категорияларны тыпсыр дугайында хоойлуну хүлээптер болза, аңаа акша-төгерик херек болгай Ону кайыын алырыл?

Оон ыңай яамылар, комитеттер, департаментилер ажылдакчыларын база бистерни кожууннардан келген улустарны аңгы-аңгы бөлүктерге азы секцияларга үскеш, арга-дуржулга солчулгазы кылган болза, улам эки боор турган Кожууннарда килдис эргелекчилери бооп колдуунда чаа улустар ажылдап турар Оларга арга-дуржулгалыг ажылдакчыларның санал-оналы ажыктыг турган

Тамара ОНДАР. Кызыл кожуун чагыргазының килдис эргелекчизи.

ООРЛАР ТУТТУРГАН

Каа-Хем кожууннуң чурттакчы чонун ол-бо чарыктар-биле аргыштырып турар Көк-Тей паромунга 1999 чылдың май 19-та Суг-Бажы сумузунуң чурттакчызы А. С. Монгуштуң хууда инээн оорлаан бөлүк оорларны кожууннуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары хыналда үезинде туткан.

Ол эртен Алдын-кыс Монгуш чоокта чаа төрээн инээн өскелери-биле кады одарже сүрүпкеш, оон чаныр келген Үргүлчү чаныр келир инээ кежээ келбейн барган Кажаада чаш быжаа дүвүренчии сүргей эдип тура хонган Даартазында, майның 20-де Алдын-кыс кожазы хөрээжен эжин эдертип алгаш, инээн дилеп чорупкан Олар суурдан ырак эвесте арыг чоогунга чедип келирге, ажык черде инектиң иштихырнын уштуп каан чыткан болган

Ийи кожа көрген үүлүн болгаш инек чиде бергениниң дугайында суму чагыргазынга демдегледир дээш келирге, оон ажылдакчылары оларга Сарыг Септин милициязының инек өлүрүп алгаш бар чыда туттурган оорларның дугайында дамчыткан медээни чугаалаан Ынчангаш ол инекти барып көөрүн сүмелээннер

Читкен инектин ээзи кожуун төвүнде милиция черинге чеде бээрге, ажылдакчылар аңаа ГАЗ-21 маркалыг 19-47 ТВА деп күрүне дугаарлыг ак "Волга" машинаның багажнигинде бажы, иштихырны чок, дүктүг кежи, дүүглары-биле хевээр өлүг инектин мөчүзүн көргүзерге, ол инээн танып каан

Эът чүдүрген машинаның чолаачызын Олег Хамитович Ондар, туттурган оорлар Каа-Хем суурнун чурттакчылары Николай Ховалыгович Шулуу, Вячеслав Донгакович Нурсат дээрзи тодарганы-биле билдинген

Бөлүк оорларны Каа-Хем кожууннун иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары Мерген Ооржак, Тахир Макпан-оол, Тимур Хуурак-оол оларның илередип тыпканы мактанчыг

Чамдык таварылгаларны көрүп, дыннап чоруурга, боттун мал-маганы кажаа сынмас турза-даа, караа аш, чазыйчилбизи кедерээн, өскениң малынче халдаар, оорлар, халас чүве чиксээр, бодунун бажынче суг кудар, алл-оранынче карак чажы, хаи-баныт, кижилер хомудалы дажыыр улустар база бар

Оорнун аяа долар, хырны чарлыр хүнү келир Ынчангаш оларга ажык орукту бербес, амдажытпас деп бодаар чүве болза, малдыг кижи бүрүзү күрүненің болгаш хууда малын дүне-хүндүс чокка туда кадарары, карактаары күзенчиг Оон ыңай иштики херектер органнары кожуун, суму чагыргаларыбиле демнежип алгаш рейдилерни, хынаалаларны, профилактиктиг ажылдарны доктаамал кылып чорутса.

Ольга САНДАРАА.

Чогаалчының көрүжү

ПАР ЧЫЛЫНДА БОДАЛДАРЫМ

Эрткен Пар чылы мээң сагыш-сеткилимден анаа-ла ырап чоруй барбаан. Хөй сактыышкыннарны, бодунуң үүлези-биле хөй-ле бодалдарны арттырып каваш чоруткан үве. Канчалза-даа, бүдүн чыл иштинде хөй-ле болуушкуннар болган болбайн канчаар. Оларның иштинден бөгүн шилип алганым бодалдар кол нуруузунда республикамның келир үези, аныяк-өскенге угланганы-биле, бодумнуң амыдыралчы көрүжүмнү номчукчу-биле ажык чугаа кылдыр ажыглаар арганы меңээ берип турар. Политиктиг-даа, спортчу-даа, ажыл-агыйжы-даа амгы үениң угланыышкыны бо экономиктиг буураашкынныг үени канчап ажып эртеринче угланган. Мооң адаанга кирер бодалдар чүгле бодумнуң амыдыралчы хуу көрүжүм болбайн канчаар. Ол көрүштер мээң бодалдарымны берген кижилерге чүгле чөдиишкинни, ак орукту күзээн сеткилим болуп артар боор деп ынандым.

1. ПОЛИТИКТИГ ВАЗЫМ

Пар чылынын эге чадазында бистин республикавыстың амыдырал-чуртталгазынга чаа политиктиг өскерлиишкин эгелээни мээң сагыш-сеткилимни хөлчок хөлзеткен. Ол чүл дээрге, тыва удуртулга шугумунга каяа-даа ады-сывы үнүп көрбээн чаа, аныяк кижиниң тыптып келгени болур. Бо чорук Дээди Хуралга депутаттар сонгулдазыбиле эгелээн Сонгулданың баштайгы, бирги чадазында-ла Чаа-Хөл сонгулда округундан хөй удуртукчулар аразындан аныяк 32 харлыг депутатка кандидат Шолбан Валерьевич Кара-оол тиилекчи болуп үне берген Ол Тывада билдингир, көскү аныяк-өскенге шын шилиишкин кылырынга орук ажык дээрзиниң бир херечи чижээдир Аныяк шыдал-күш, эртем билиг-биле чепсеглениишкин барда, төрээн чуртунун мурнунга кандыг-даа хевир-биле бараан боор арга барын, ындыг угланыышкынныг, сорулгалыг шилиишкин кылып болурунуң бүдүмчези барын көргүзүп турар-дыр Ол угланыышкын политиктиг-даа агымныг болгай-ла! Аныяк-өскен Шолбан Кара-оолдуң бо эгелээн бедик харысалгалыг даа болза дидим базымынга үгленир ужуглуг Бодум хуумда аныяк Дээди Хурал баштыңынга үрекки-кир, бүдүмчелиг ажылдап, чонунга кедилиг бараан боон, чогунгур болурун, бодунуң үежилери-биле чангыс демниг ажылдап чоруй баарын күзээр мен

2. СПОРТЧЕ КӨРҮШ

Пар чылында тыва спортка бир онзагай үве — Россияже, Европаже, Делегейже хоочун тыва спортчуларның тиилекчилериниң саны улам көвүдээнинге чоргаарланыр мен

Хоочун спортчулар Эрес-оол Хаажиктин чиик атлетикага чадаг чарышка Россияның чемпиону, Европа чемпионадының мөңгүн медалының эдилекчизи Делегей оюннарының тиилекчизи болганы, хостуг хүреш мөгези Анатолий Кара-Салдың Россияга чемпионнааны, делегей маргылдаазынга хүлер медальдың эдилекчизи апарганы тыва спортка улуг чедиишкин, чоргаарал болурундан ангыда, бүгү хевирлериниң тыва спортчуларынга улуг боданыышкынны берген эки үлегер-чижек деп бодаар мен Кандыг ийик, боттарывыс спортчуларывыстың амыдыралын хайгаарап орарга, спортчуларывыс спорт мастери аттыг апарганда азы кандыг-бир улуг маргылдааларга киржиптери оларның сөөлгү чедиишкини, сөөлгү үнген арты апаар таварылгалар бар болгай. Оон соонда ол спортчулар улуг спорттан ырап, чамдыктары харын мырынай арага-дары-биле-даа холбажы бээр чижектеривис бар. Хоочун спортчулар Эрес-оол Ооржакович, Анатолий Узенович ындыг үзелдиг, кыска тыныштыг спортчуларга эки-ле үлегерни көргүстүлер деп бодап ор мен

Бо ийи спортчу-биле арабыстан суг акпас чуртталганы чурттап, олар-биле мындыг түннелдер-даа үндүрүп оргулаар-дыр бис Чүл дээрге, тыва спортчу дээрге кыштың 50 градус чедип турар соогунга доңуп быжыккан чайын Африкада ышкаш, халыын изигге дадыккан, чамдык чурттарда дег, яблоко, виноград эвес, а чемниң кадыы — эът, кызыл-тас далганындан кылган кара хлеб, сүттүг, дустуг шайга мага-бодур деп түүнеп, төрээн чонум аныяк өскенинин төлээзинге чоргаарланып ор мен. Тыва парлалгада база бир көскү парлалга ажылын чорудуп турар тывынгыр "Центр Азии" солун 1998 чылдың шылгарангай кижилерин илередип тура, политика талазы-биле Шолбан Кара-оолду адааны улуг уткалыг, бурунгаар көрүүшкүннүг деп каттыжар мен

Ш. В. Кара-оолдуң бо депшилгелиг оруу чүнү көргүзүп турарыл? Амгы демократияның сайзырангай үезинде аныяк-өскенге шын шилиишкин кылырынга орук ажык дээрзиниң бир херечи чижээдир Аныяк шыдал-күш, эртем билиг-биле чепсеглениишкин барда, төрээн чуртунун мурнунга кандыг-даа хевир-биле бараан боор арга барын, ындыг угланыышкынныг, сорулгалыг шилиишкин кылып болурунуң бүдүмчези барын көргүзүп турар-дыр Ол угланыышкын политиктиг-даа агымныг болгай-ла! Аныяк-өскен Шолбан Кара-оолдуң бо эгелээн бедик харысалгалыг даа болза дидим базымынга үгленир ужуглуг Бодум хуумда аныяк Дээди Хурал баштыңынга үрекки-кир, бүдүмчелиг ажылдап, чонунга кедилиг бараан боон, чогунгур болурун, бодунуң үежилери-биле чангыс демниг ажылдап чоруй баарын күзээр мен

2. СПОРТЧЕ КӨРҮШ

Пар чылында тыва спортка бир онзагай үве — Россияже, Европаже, Делегейже хоочун тыва спортчуларның тиилекчилериниң саны улам көвүдээнинге чоргаарланыр мен

Хоочун спортчулар Эрес-оол Хаажиктин чиик атлетикага чадаг чарышка Россияның чемпиону, Европа чемпионадының мөңгүн медалының эдилекчизи Делегей оюннарының тиилекчизи болганы, хостуг хүреш мөгези Анатолий Кара-Салдың Россияга чемпионнааны, делегей маргылдаазынга хүлер медальдың эдилекчизи апарганы тыва спортка улуг чедиишкин, чоргаарал болурундан ангыда, бүгү хевирлериниң тыва спортчуларынга улуг боданыышкынны берген эки үлегер-чижек деп бодаар мен Кандыг ийик, боттарывыс спортчуларывыстың амыдыралын хайгаарап орарга, спортчуларывыс спорт мастери аттыг апарганда азы кандыг-бир улуг маргылдааларга киржиптери оларның сөөлгү чедиишкини, сөөлгү үнген арты апаар таварылгалар бар болгай. Оон соонда ол спортчулар улуг спорттан ырап, чамдыктары харын мырынай арага-дары-биле-даа холбажы бээр чижектеривис бар. Хоочун спортчулар Эрес-оол Ооржакович, Анатолий Узенович ындыг үзелдиг, кыска тыныштыг спортчуларга эки-ле үлегерни көргүстүлер деп бодап ор мен

Бо ийи спортчу-биле арабыстан суг акпас чуртталганы чурттап, олар-биле мындыг түннелдер-даа үндүрүп оргулаар-дыр бис Чүл дээрге, тыва спортчу дээрге кыштың 50 градус чедип турар соогунга доңуп быжыккан чайын Африкада ышкаш, халыын изигге дадыккан, чамдык чурттарда дег, яблоко, виноград эвес, а чемниң кадыы — эът, кызыл-тас далганындан кылган кара хлеб, сүттүг, дустуг шайга мага-бодуну хенмеленген тыва спортчулар, узак аъттар ышкаш спортчу узун орукка чайгаарла амыдыралы-биле белеткеттинген спортчулар боон чадавас деп оргулаар-дыр бис. Мону черле спортчу тренерлер, башкылар, удуртукчулар, спортчулар боттарыңнардаа бодап, сайгарып көрүнер. Мында бир чажыт курлавыр чыдар чадавас

Оон-биле спортчу, быжыг, дадыккан мага-боттуг кижи, быжыг сагылга-чурумнуг кижи-дир деп үвени чонга көргүзери спортчу кижиге эки үлегер-чижек болбайн канчаар. Э. О Хаажик — иштики херектер албанының полковниги, республика чергелиг удуртукчу, А У Кара-Сал — айыыл чок чер албынының подполковниги, бедик культуранын кижизи деп санадып, чонга эки бараан боон чорлар

Бо ийи хоочун спортчуларның чедиишкиннери амгы Россия, Европа, Делегей ареназынче үнүп турар спортчуларга ол чедиишкиннер бөгүнгү чалыы назынның баштайгы базымы, а даарта ол чедиишкиннерни хоочуннар аразынга көргүзүп болур мен деп бодап, тыва спортчу узун назылыг спортчу деп үвени мурнунга сорулга кылдыр салыр болза деп бодаар мен

Улуг назылыг хоочуннарывыс тыва аъттарны узак-ырак оруктарга шыдамык дижир үве, ам Хаажик-биле Кара-Салды көрүп ора, тыва спортчулар база узун назылыг, узак тыныштыг, улуг спортчу оруктуглар эвеспе деп бодап, ону аныяк спортчулар угаап билзин дээн күзелимни илередим

3. КӨДЭЭЖЕ УГЛАНЫЫШКЫН

Бөгүнгү көдээ суур оон ажыл-агыйын, амыдыралчуртталгазын удуртуп-баштаар эртем-билиглиг, аныяк шыдал-күштүг специалистер чок артып калган деп болур Агроном, зоотехник, мал эмчизи, инженер кадрлар көдээ ажыл-агыйның бууразы-биле кожууннар, республика төөгөринче сайгарлып чоруй барганнар Оон халавы-биле көдээ суурга ажыл-агый удуртукчузу, суму чагыргазының башкарыкчызы кижи тывары кончуг нарын херектериниң бирээзи апарган Кажан ындыг специалистер чокта көдээни экономиктиг бо бууразындан уштуру кончуг нарын-даа, берге-даа Тывалар көдээ амыдыралдыг, мал, чер ажыл-агыйлыг болгай бис Ону башкарар күш чокта, кадрлар чокта — көдээ амыдырал холу, буду чок үве-биле дөмей бис

Мындыг байдалдыг турувуста, Пар чылы мырынай адакталып аъттанып турда, аяс хүндүс чанныг дүшкенибиле дөмей медээ Тывага тарай халый берген Тываның бар-чок чүгээр кижилери кожуун, хоорай төптеринче барла аргалар-биле сыннын турда, республикада ат-сураа алгаан ажылдакчы, Тыва Чазактың Даргазының оралакчызы Биче-оол Сундуевич Шыыраптың көдээ кожуун — Тес-Хемниң чагырга даргазынче кандидатуразын салгаш, тиилеп үнүп, ажылдай бергени чоннуң кичээнгейин, сонуургалын көдүрген

Б С Шыыраптың сорулгазы чаңгыс — кудургайлап барчыдар ынак кожуунуңу амыдыралын амдыызында кудургайлаашкындан доктаадыры а алыс кедизинде Тес-Хемниң өскелерин өжү хамас
Өре болган салымымны
Өжүн хандыр,хыын хандыр
Өлүп берейн, ырап берейн.

Эжи моинундан куспактааш, ишкирнип ыглаарга Шевер база шыдашпаан

— Сен ырлаарыңга иштибаарым сөкту бер часты Ындынныын, коргунчуун! Хөлүн эрттир мунгарап чоруур-дур сен, эжим Салым салым-на харын Амыдыралды, чалыы назынны бодаза!

— Амыдырал! Чалыы назын! Олар шагда-ла дүп чок дүмбейже ис чок ужуга берген Ону канчап тыварыл, кым эгидип бээрил?

Сырга эжинин бажын суйбап, алаактырып чоруй үне халаан Шевер холунда чавагалыг чашты аптара кырынга салып кааш, эжиниң соондан даштыгаа үнүп келген Даштын карангызын чүү дээр Чүү-даа көзүлбес

— Сырга, Сырга!— сымыранып кыйгырган Харыы чок — Сырга! Бар-ла үну-биле алгырган

Карангы дүн Оон ынай чүү-даа чок Арта-ла бүргег Ынаар ыракта кызаңайнып турар, коргунчуг-даа Шевер өгже дедир кире маннаан Шалбадаар уткуштур келген

— Сырганы оожуктурып, өөнге барып кады хонып көр Мен чылгыже хаптайн

Өөнге келген Ында Сырга чок болган Манагзаан, ол-бо дилеп чүгүрген Сураг "Өскеленген кижи орду Та чүнү бодап алган Дүрген хөделбес болза хоржок Кайыын дилээрил , ынаар баарыл? Девидээнинде кортканындан Шевериң баарынга кара даш тырлы берген дег, тынып чадап тыныжы кыскалап келген Ол ынчап турда динмирээшкинниг кудуушкун келген Сырга чоок-кавыда болза чедип келги дег Өгге чааскаан үр олурарындан база корга берген Бо самдар кара өгнүң ээлери улаштыр-улаштыр чок болан Та "аза-буктуг" өг үве Шевер өгден аткан ок дег үне халаан

"Чыжырт" дээрге чер-дээр чырый бээр Сырга Туругнун бир талазында сөөскенниг ойну ерү ол-бо халбактанып үнүп олурган Кудуушкундан үнчүр бот өткен Кызыл-даван буттар сөөскен, тенниг хола-хараган, бизен даштарга деггеш, ажынайнып саргып чораан "Кызаш" дээш, мырынай чанында "чыжырт тог" дээрге, чонаада коргар бодув, харын амырап, химиренип чораан "Мени, бо-ла черимге эндеп, чаңныг дүжүп каар болза!"

Туругнун кырынга үнүп келген "Хүндүс болуру кай! Төрээн черимни сөөлгү катап көрүп, байырлажып алыр үвемни Моон каан хүндүс харап көөрге, Чодураалыг-Хемниң уну адыш ооу дег көстүп чыдар. Хемниң ол-бо чарыында чайлагларда аалдар көстүп келир. Аалдар аразында шапкылашкан кижилер, ыттарның эргизи, мал-маганның алгы-хөлзээзи шала кежээ диңмиттиг апаар Хемнин чечек шыпкан уну чадып каан хорагай-ла! Тайгазында кат-чимис Чүү чок дээр! Хүндүс болуру кай! Сөөлгү катап көрүп алыр үвемни!"

Ын сөөлгү калбак хая кырынга доктаай берген. Ам ийи-бир базар.. Ужугуп бадар Ында Чодураалыг-Хем. Дүн-хүн чок шимээн-дааштыг шуугап чыдар Туругнун адаа хос Сугнун агымы аңаа келгеш эргиштелип, хайнып чыдар Сирлегер көк эрем Сырга сугнун шимээн-даажын, бодунун соккан чүрээн иле дыннап каан "Бүгү-ле үвениң төнгени бол?" База бир бурунгаар баскан Карагы-даа болза каракты шиийпкен Ам бир базым Ыя ол аразында дыка хөйну бодап турган Оон мурнунда чаш чораан чылдары кончуг дүрген көжүп эрткен Авазы ачазы дың кара чангыс уруунга кайы хире хумагалыг, эргелиг, ынак чорбаан дээр Сырганың чушкуузунга изиннедир дүжүп турган авазының караанын чажы, кести кести берген эрбенниг салаалары-биле бажын суйбаарга чылыг чымчаан, чыттаарга мага-бот кыптыгып, хан-дамыр хайныгып келир Иениң эргим эргеледиишкини — деннел чок, хуулгаазын күш ол

Ужугуп бадарынга шаптык болбазын! Тонун ушта тырткаш, ынаар, шывадапкан Элээн болганда, суг чайт дээн "Чалым-хаядан халып, ээрем-далайга дүжүп өлүр Салымым багын" Чаңгыс баскаш, шураар деп чорда, бир-ле үве ону бөле-хаара куспактапкан Сырганың чүрээ чарлы бер часкан "Аза ирги бе?!" Алгырып-кышкырып чүткөөн Салбас

— Оожум, Сырга! Мен-дир мен, Балдан

Сырга баштай бүзүревээн Оон ылап-ла танып, билип кааш, килени хайныгып алгырган

— Сал, аза! Кезээде кижи оруу дуй чыдып чоруур сен Сал! Мени хинчектеве Салым-хуумну, чалыы-назынымны сыыпкан сен! Ам сенээ чүү херегил? Базындырып, дора бодадып чоруурунуң орнунга, өлгени дээре Сал, сал!

— Менээ чүге ажынар сен? Мени күш-биле өглээнин билбес эвес сен. Мени өглепбаштап кааны мээң буруум эвес Мээнии болуп чаяттынган сен, мээнии болуп артар-даа сен Сени өлүмге, өскеге-даа бербес мен

Балдан Сырганы өөнге эккелгеш, чалчаларга кадартып каан. "Оок-бижек тудуп, хаядаштан халып, моннуп канчап-даа өлүр болза, шуптунарны эриидээр мен" дээн Ынчангаш чалчалар Сырганы элчип-селчип, дүн-хүн дивейн туда кадарып турган Балдан кадайын өөнден үндүр сывыргаш. Сыргага кээп шуут туруп алган

Семис чагырыкчы кашкан кернин сүрүп эккелгеш. Балданны ам база ууттунмас кылдыр кымчыладып каан Сырга-биле Балданнын ужуражырын шуут хораан "Сегий бергеш-ле болзун Черле канчаар эвес мен сени" деп Балданның ожээн-кылыы хайныгып чыткан Оон бээр ийи чыл ужугуп эрткен

6

Сырга иштели берген Балдан ону билип кааш, бир-ле хүн ачазынга чөнгээлеп келген

— Мээн күзелимни боой тудуп арын-нүүрүм бужартадып каан сен, ашак Сен эвес болзунза, Сырга-биле өглеиип алган амыр-тайбын чурттап орбас мен бе Сен-не хай болдун Сен эвес болзунза Көгелди чүге кемдедип-керегдир кижи мен Ам болзун! Моон соңгаар сенээ чагыртпас мен

Балданның дижи кыжырт дээн соонда, бижээн ушта соп алгаш, ачазынче арнып келген Ол үеде чагырыкчыга болчупку дег кижи-даа чоок-кавыга турбаан. Семис чагырыкчының үс өдүп келген хапыгыр арнындан дери дамдылап, кортканындан дылы кагыышталы берген.

— Өршээ, азыра!— дээринге-ле өйлешкен, сиринейнин аткаар дап берген Балдан ашактың чушкуузундан апкаш салбаан

"Күзээнинни чедип алыр дизинзе, чүү-даа үведен чалданмайн чор" деп сен мени мынчаар ижиктирип, ийи кулаам коңгалап чордуң чоп Ам мээң хүнүм, үем келгени бо-дур. Бо хүнден эгелээш бүгү үве меңээ чагыртыр, бүгү үве меңнии болур Албатылар меңээ чагыртыр, амытан мал-маганны мен аайлап, башкарар, эт-септи база мен эмгелээр мен. Бээр таптыг дынна, ашак! Сен мээн-биле чөртчүр деп бодава Ынчап барызна кара шорун эвеспе. Бо-ла черинге бижек-биле өттүр шанчып каар мен Киришпеске киржи берзинзе, бажын одура шапкаш. Кадыр-Арт кырынга улус көөр кылдыр азып каар мен Эртенден эгелээш Сырга мээн биче кадайым апаар. Бир эвес Балыма аңаа удурланыр болза, өгден үндүр сывыыптар мен Ону база билип ал — Шак ынчалар Балдан адазының эрге-чагыргазын, мал-маганын, эт-севин, ара-албатызын хуаап алган Суму чагырарындан ойталаваш, чалаң дужаалга чөпшээрешкен Ынчангаш кожуунда эң бай, мөге ат-сураглыг кижи апарган Семис чагырыкчы ол олчаан чартык тап аараваш, бир чыл четпээнде өлгеи

Сырганың самдар өөн чаар тыр септеткен Адаккыларын, дээвиирин чаа кылдыр солаан Орун-дөжээн аян киир дерээн Чалча албатызынга Сырга оон кадайы апарган деп чарлаза даа, куда дүшпээн Сырганын амыдыралынга улуг өскерилге болбаан Балыма биле чангыс ашак былаажып арткан Ында эки чүү боор Кожайның дүрүм езугаар кадайы Балыма, Сырга артык кадай болу берген Ынчангаш "Балданның артык" кадайы дижир Сырга чалча хевээр Балыма Сырганы өөнче кирерин чөпшээрее вес апарган Аныяк кожай артык кадайынга чүгле дүне келир. Хүндүс оон-биле барык да ужурашпастай берген

Сырга кыс уруг божуп алгаш, чолу чогуп, соруу бүтүп дээш, Сорукмаа деп адап алган. Балдан оглу Мөнгени-даа оолзунмаан, артык кадайының божаан уруу Сорукмааны-даа уругзунмаан Оон ужундан Сорукмаа адазы чок, өскүс чыгыы өскең Сырга уруун өстүрүп алыр дээш кожайының кыл дээн кандыгдаа ажылын чажам дивес кылып турган Оон оглу Мөнгени безин уруу-биле дөмей ажаап-тежээп, харын оолзуна берген Уруу өзүп келирге, Сырганың эриг баары, өөрүшкүзү, бүгү амыдыралы Сорукмаада апарган Уруу ам ашакка баар четкен Аныяанда оолдар былаажып турган чараш кыс Сырганың чаныбиле амыдырал, аныяк назын биллиртпейн ага берген Ам бажы дөңгүр шуваганчы

ҮШКУ ЭГЕ

1.

Салбакмааның ачазы Шалбадаар Балдаң чаланың чылгычызы Ол эзер дергизинден туттунуп эр болуп, аргамчы дергилеп, аът мунуптар апаргаш-ла чылгычылап эгелээн Оон чогум ады Хоор Чоокавыда ол дег часпас аът шалбадаар кижи чок Ынчангаш ону Шалбадаар деп шолалай берген Оон ол шоласы ам оон ады апарган Шалбадаар чаңгыс сарала аъттыг, каш өшкүлүг, шагар боолуг Оон ынай самдар кара өглүг Дөрт кыстыг Салбакмаадан уруглары шупту өгленип-баштанып чоруй баргылаан Шалбадаарның кадайы Мыдык Ол аажок шевер боорга ону Шевер дижир Балдан чаланның торгу, чычыы тоннарын, угулаалыг кадыг идиктерин ол кылыр

Шалбадаар эрткен чылын күскээр Дус-Дагдан дустап чорааш ореленген Кожай дустап эккел дээш айылаан Өвүрге бир дөрбет аалынга хонуп чыдырда коштап чоргаан аъдын оор алгаш барган Куруг келир эвес, бай кижиден аът ачылап мунгаш, Сарагазынга дузун чүдүрүп келген Аът чидирген Шалбадаарны кожай аъдым тып эккел дээш дедир сывыыпкан Каш диин кежи дергилеп алгаш, ачылап алган аъдын чедирип келирге, аъттың ээзи диин кештерин өкпелеп. Сараланы бир кезек мунар кижи мен дээш хунаажып туруп бээрге, киш кежи немей бээр мен деп аазааш, адырып үнген Ол олчаан Шалбадаар киш кежинде онаажы берген

(Улончылыг).

Валерий ШАРАВИИ

САЛЫМ-ЧОЛДУҢ ШОРААННАРЫ

Романдан үзүнду

(Эгези № 30 — 34 "Шында").

Балданның ол үүлгедии дээш, чызаанга аппаргаш, 50 каккаш, салып чорудукан. Сырга адазын авазының хөөрүнүң чанында салган.

Кожайның инектерин саап дооскаш, Сырга дүне кончуг карангыда Шалбадаар сугга келгеш, чажын үзе кескеш, чавагазы-биле кады Шеверже сүнган

— Эриг баарлыг эштерим. Силерниң дузаларга, сагыш-сеткилимни илередиптер моон үнелиг, эки, тураскаалдыг чүве тыппас-тыр мен Мону ческинмейн эдилеп каг Мээң уттундурбас тураскаалым болуп артсын.

Шалбадаар биле Шевер аңгадай берген Сырганың чараш шыырайы хөмүрленген Оду чайыннаан кара каракталы берген. Бажының хилин кара дүктери дамдум кажарарып келген Дыңнаксанчыг хоюг, эргелиг үнү шедиргеленчек Хүлүмзүрээн чазык шырайын соглен четпес мунгаралдың дүнү хөлелеген

Эжинин ийи холдап сунган чажын, чавагазын камныг тудуп ап чыда. Шевер эжинин эдээнден туттунгаш ээрешкен

— Өршээп көр, эжим Бодунну кээргевес-даа болзуңза, Шалбадаар биле мени кээрген көр Сээң бо келгенинң ужурлуг-дур

Сээң үнүнден, арын-шырайындан, карааңда чуруттунган ханы кударалдан, сээн сөөнеп келген элдептиг белээнден чүрээм эндевейн дур Сен бисти каар деп, бистен чарлып чоруур деп бодай берген-дир сен чугаалап көрем Өршээп көр, Сырга!

Сырга дискектеринге олура дүшкеш, Шеверниң бажын эргелиг суйбап, улуг тынып олура, оожум ырлай берген

Авам ышкаш, ачам ышкаш
Авыралдыг үве-ле чок.
Авам кужур, ачам кужур
Ажыт кирген, чиде берген.

Өскелериң өжү хамас
Өре болган салымымны
Өжүн хандыр,хыын хандыр
Өлүп берейн, ырап берейн.

Эжи моинундан куспактааш, ишкирнип ыглаарга Шевер база шыдашпаан

— Сен ырлаарыңга иштибаарым сөкту бер часты Ындынныын, коргунчуун! Хөлүн эрттир мунгарап чоруур-дур сен, эжим Салым салым-на харын Амыдыралды, чалыы назынны бодаза!

— Амыдырал! Чалыы назын! Олар шагда-ла дүп чок дүмбейже ис чок ужуга берген Ону канчап тыварыл, кым эгидип бээрил?

Сырга эжинин бажын суйбап, алаактырып чоруй үне халаан Шевер холунда чавагалыг чашты аптара кырынга салып кааш, эжиниң соондан даштыгаа үнүп келген Даштын карангызын чүү дээр Чүү-даа көзүлбес

— Сырга, Сырга!— сымыранып кыйгырган Харыы чок — Сырга! Бар-ла үну-биле алгырган

Карангы дүн Оон ынай чүү-даа чок Арта-ла бүргег Ынаар ыракта кызаңайнып турар, коргунчуг-даа Шевер өгже дедир кире маннаан Шалбадаар уткуштур келген

— Сырганы оожуктурып, өөнге барып кады хонып көр Мен чылгыже хаптайн

Өөнге келген Ында Сырга чок болган Манагзаан, ол-бо дилеп чүгүрген Сураг "Өскеленген кижи орду Та чүнү бодап алган Дүрген хөделбес болза хоржок Кайыын дилээрил , ынаар баарыл? Девидээнинде кортканындан Шевериң баарынга кара даш тырлы берген дег, тынып чадап тыныжы кыскалап келген Ол ынчап турда динмирээшкинниг кудуушкун келген Сырга чоок-кавыда болза чедип келги дег Өгге чааскаан үр олурарындан база корга берген Бо самдар кара өгнүң ээлери улаштыр-улаштыр чок болан Та "аза-буктуг" өг үве Шевер өгден аткан ок дег үне халаан

"Чыжырт" дээрге чер-дээр чырый бээр Сырга Туругнун бир талазында сөөскенниг ойну ерү ол-бо халбактанып үнүп олурган Кудуушкундан үнчүр бот өткен Кызыл-даван буттар сөөскен, тенниг хола-хараган, бизен даштарга деггеш, ажынайнып саргып чораан "Кызаш" дээш, мырынай чанында "чыжырт тог" дээрге, чонаада коргар бодув, харын амырап, химиренип чораан "Мени, бо-ла черимге эндеп, чаңныг дүжүп каар болза!"

Туругнун кырынга үнүп келген "Хүндүс болуру кай! Төрээн черимни сөөлгү катап көрүп, байырлажып алыр үвемни Моон каан хүндүс харап көөрге, Чодураалыг-Хемниң уну адыш ооу дег көстүп чыдар. Хемниң ол-бо чарыында чайлагларда аалдар көстүп келир. Аалдар аразында шапкылашкан кижилер, ыттарның эргизи, мал-маганның алгы-хөлзээзи шала кежээ диңмиттиг апаар Хемнин чечек шыпкан уну чадып каан хорагай-ла! Тайгазында кат-чимис Чүү чок дээр! Хүндүс болуру кай! Сөөлгү катап көрүп алыр үвемни!"

Ын сөөлгү калбак хая кырынга доктаай берген. Ам ийи-бир базар.. Ужугуп бадар Ында Чодураалыг-Хем. Дүн-хүн чок шимээн-дааштыг шуугап чыдар Туругнун адаа хос Сугнун агымы аңаа келгеш эргиштелип, хайнып чыдар Сирлегер көк эрем Сырга сугнун шимээн-даажын, бодунун соккан чүрээн иле дыннап каан "Бүгү-ле үвениң төнгени бол?" База бир бурунгаар баскан Карагы-даа болза каракты шиийпкен Ам бир базым Ыя ол аразында дыка хөйну бодап турган Оон мурнунда чаш чораан чылдары кончуг дүрген көжүп эрткен Авазы ачазы дың кара чангыс уруунга кайы хире хумагалыг, эргелиг, ынак чорбаан дээр Сырганың чушкуузунга изиннедир дүжүп турган авазының караанын чажы, кести кести берген эрбенниг салаалары-биле бажын суйбаарга чылыг чымчаан, чыттаарга мага-бот кыптыгып, хан-дамыр хайныгып келир Иениң эргим эргеледиишкини — деннел чок, хуулгаазын күш ол

Ужугуп бадарынга шаптык болбазын! Тонун ушта тырткаш, ынаар, шывадапкан Элээн болганда, суг чайт дээн "Чалым-хаядан халып, ээрем-далайга дүжүп өлүр Салымым багын" Чаңгыс баскаш, шураар деп чорда, бир-ле үве ону бөле-хаара куспактапкан Сырганың чүрээ чарлы бер часкан "Аза ирги бе?!" Алгырып-кышкырып чүткөөн Салбас

— Оожум, Сырга! Мен-дир мен, Балдан

Сырга баштай бүзүревээн Оон ылап-ла танып, билип кааш, килени хайныгып алгырган

— Сал, аза! Кезээде кижи оруу дуй чыдып чоруур сен Сал! Мени хинчектеве Салым-хуумну, чалыы-назынымны сыыпкан сен! Ам сенээ чүү херегил? Базындырып, дора бодадып чоруурунуң орнунга, өлгени дээре Сал, сал!

— Менээ чүге ажынар сен? Мени күш-биле өглээнин билбес эвес сен. Мени өглепбаштап кааны мээң буруум эвес Мээнии болуп чаяттынган сен, мээнии болуп артар-даа сен Сени өлүмге, өскеге-даа бербес мен

Балдан Сырганы өөнге эккелгеш, чалчаларга кадартып каан. "Оок-бижек тудуп, хаядаштан халып, моннуп канчап-даа өлүр болза, шуптунарны эриидээр мен" дээн Ынчангаш чалчалар Сырганы элчип-селчип, дүн-хүн дивейн туда кадарып турган Балдан кадайын өөнден үндүр сывыргаш. Сырга кээп шуут туруп алган

Семис чагырыкчы кашкан кернин сүрүп эккелгеш. Балданны ам база ууттунмас кылдыр кымчыладып каан Сырга-биле Балданнын ужуражырын шуут хораан "Сегий бергеш-ле болзун Черле канчаар эвес мен сени" деп Балданның ожээн-кылыы хайныгып чыткан Оон бээр ийи чыл ужугуп эрткен

6

Сырга иштели берген Балдан ону билип кааш, бир-ле хүн ачазынга чөнгээлеп келген

— Мээн күзелимни боой тудуп арын-нүүрүм бужартадып каан сен, ашак Сен эвес болзунза, Сырга-биле өглеиип алган амыр-тайбын чурттап орбас мен бе Сен-не хай болдун Сен эвес болзунза Көгелди чүге кемдедип-керегдир кижи мен Ам болзун! Моон соңгаар сенээ чагыртпас мен

Балданның дижи кыжырт дээн соонда, бижээн ушта соп алгаш, ачазынче арнып келген Ол үеде чагырыкчыга болчупку дег кижи-даа чоок-кавыга турбаан. Семис чагырыкчының үс өдүп келген хапыгыр арнындан дери дамдылап, кортканындан дылы кагыышталы берген.

— Өршээ, азыра!— дээринге-ле өйлешкен, сиринейнин аткаар дап берген Балдан ашактың чушкуузундан апкаш салбаан

"Күзээнинни чедип алыр дизинзе, чүү-даа үведен чалданмайн чор" деп сен мени мынчаар ижиктирип, ийи кулаам коңгалап чордуң чоп Ам мээң хүнүм, үем келгени бо-дур. Бо хүнден эгелээш бүгү үве меңээ чагыртыр, бүгү үве меңнии болур Албатылар меңээ чагыртыр, амытан мал-маганны мен аайлап, башкарар, эт-септи база мен эмгелээр мен. Бээр таптыг дынна, ашак! Сен мээн-биле чөртчүр деп бодава Ынчап барызна кара шорун эвеспе. Бо-ла черинге бижек-биле өттүр шанчып каар мен Киришпеске киржи берзинзе, бажын одура шапкаш. Кадыр-Арт кырынга улус көөр кылдыр азып каар мен Эртенден эгелээш Сырга мээн биче кадайым апаар. Бир эвес Балыма аңаа удурланыр болза, өгден үндүр сывыыптар мен Ону база билип ал — Шак ынчалар Балдан адазының эрге-чагыргазын, мал-маганын, эт-севин, ара-албатызын хуаап алган Суму чагырарындан ойталаваш, чалаң дужаалга чөпшээрешкен Ынчангаш кожуунда эң бай, мөге ат-сураглыг кижи апарган Семис чагырыкчы ол олчаан чартык тап аараваш, бир чыл четпээнде өлгеи

Сырганың самдар өөн чаар тыр септеткен Адаккыларын, дээвиирин чаа кылдыр солаан Орун-дөжээн аян киир дерээн Чалча албатызынга Сырга оон кадайы апарган деп чарлаза даа, куда дүшпээн Сырганын амыдыралынга улуг өскерилге болбаан Балыма биле чангыс ашак былаажып арткан Ында эки чүү боор Кожайның дүрүм езугаар кадайы Балыма, Сырга артык кадай болу берген Ынчангаш "Балданның артык" кадайы дижир Сырга чалча хевээр Балыма Сырганы өөнче кирерин чөпшээрее вес апарган Аныяк кожай артык кадайынга чүгле дүне келир. Хүндүс оон-биле барык да ужурашпастай берген

Сырга кыс уруг божуп алгаш, чолу чогуп, соруу бүтүп дээш, Сорукмаа деп адап алган. Балдан оглу Мөнгени-даа оолзунмаан, артык кадайының божаан уруу Сорукмааны-даа уругзунмаан Оон ужундан Сорукмаа адазы чок, өскүс чыгыы өскең Сырга уруун өстүрүп алыр дээш кожайының кыл дээн кандыгдаа ажылын чажам дивес кылып турган Оон оглу Мөнгени безин уруу-биле дөмей ажаап-тежээп, харын оолзуна берген Уруу өзүп келирге, Сырганың эриг баары, өөрүшкүзү, бүгү амыдыралы Сорукмаада апарган Уруу ам ашакка баар четкен Аныяанда оолдар былаажып турган чараш кыс Сырганың чаныбиле амыдырал, аныяк назын биллиртпейн ага берген Ам бажы дөңгүр шуваганчы

ҮШКУ ЭГЕ

1.

Салбакмааның ачазы Шалбадаар Балдаң чаланың чылгычызы Ол эзер дергизинден туттунуп эр болуп, аргамчы дергилеп, аът мунуптар апаргаш-ла чылгычылап эгелээн Оон чогум ады Хоор Чоокавыда ол дег часпас аът шалбадаар кижи чок Ынчангаш ону Шалбадаар деп шолалай берген Оон ол шоласы ам оон ады апарган Шалбадаар чаңгыс сарала аъттыг, каш өшкүлүг, шагар боолуг Оон ынай самдар кара өглүг Дөрт кыстыг Салбакмаадан уруглары шупту өгленип-баштанып чоруй баргылаан Шалбадаарның кадайы Мыдык Ол аажок шевер боорга ону Шевер дижир Балдан чаланның торгу, чычыы тоннарын, угулаалыг кадыг идиктерин ол кылыр

Шалбадаар эрткен чылын күскээр Дус-Дагдан дустап чорааш ореленген Кожай дустап эккел дээш айылаан Өвүрге бир дөрбет аалынга хонуп чыдырда коштап чоргаан аъдын оор алгаш барган Куруг келир эвес, бай кижиден аът ачылап мунгаш, Сарагазынга дузун чүдүрүп келген Аът чидирген Шалбадаарны кожай аъдым тып эккел дээш дедир сывыыпкан Каш диин кежи дергилеп алгаш, ачылап алган аъдын чедирип келирге, аъттың ээзи диин кештерин өкпелеп. Сараланы бир кезек мунар кижи мен дээш хунаажып туруп бээрге, киш кежи немей бээр мен деп аазааш, адырып үнген Ол олчаан Шалбадаар киш кежинде онаажы берген

(Улончылыг).

Хоочуннар аравыста

НАЗЫНЫ УЛГАТСА-ДАА...

Бурунгу Тыванын иайысылалы Самагалдай суурнуң хо

КАРАККА ЧҮҮ-ЛЕ ИЛДИГЕР-ДИР

Үе-шагның нарыыдап келгени-биле кижилерниң амыдырал-чурттал-газы чылдан-чылче бергедеп-ле кел чыдары каракка көстүп чор. Эрткен чылын хоорайның иштинге хой черлерге автомат-телефоннар турду, ам колдуу шуут чок: үптеп, тонап каапкан. Хой каът бажыңнарның кирер эжиктеринге тургулаан сайгылгааннарны шуут арттырбас, оорлап аппаар. Каракка чүү-ле көстүр-дүр адырып, туруп алгаш баар. Ол хамаанчок хоорай иштинде чамдык кудумчуларның кижилер кылаштаар кылдыр кылып каан маңзаларын безин одапкан боор-дур. Орта Тыва эки турачылар кудумчузунуң төнчүзү хамааржыр.

Байдал сөөлгү үеде улам-на нарыыдап кел чыдар. Билдинмес кижилер хой каът бажыңнарның коридорларында тургузуп каан чырыктың чарыгдалын хынаар счетчиктерни оорлап эгелээн. Ол счетчиктерни кова борып садарыл — билдингир-ле чиик өртекке азы аъш-чемге орнаптар эвеспе.

Чырык өртээ өскен, ол бажында хой ажы-толдуг өг-бүле ам чырык дээш чүнүң-биле сонаажырыл? Ол счетчиктерниң магазиннерде өртээ талыгыр-ла болгай. Счетчигин оорлатпас дээш ол кижи коридорга олура хонар эвес, бо айтырыгны канчаар шиитпирлезе эвил? Бо талазы-биле хоорай чагыргазының, хоорайның иштики херектер эргелелиниң бодалын дыңнап көрзе. Айтырыг кончуг нарын, ону дарый шиитпирлээри эргежок чугула.

Александр ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

ЧЕР ҮНДҮРҮҮ

КЫЗЫЛ ХООРАЙДА МЫНДЫГ

Кызыл хоорайда чер үндүрүүн юридиктиг 365 албан чери болгош хууда 13364 кижи төлеп турар. 1998 чылдың сентябрьга чедир чер үндүрүүн Кызыл хоорай чагыргазының даргазы турган З. Н. Саттың "Чер дээш төлевир хемчээлин доктаадыр дугайында" 1998 чылдың декабрь 18-те № 184 доктаалынга үндезилеп, төлеп турган.

Бир дөрбелчин метр дээш ортумак төлевирни 0,79 рубльге, оон иштинде 4 зонага: I зонага — 1,10 рубль, II зонага — 0,90 рубль, III зонага — 0,70 рубль, IV зонага — 0,50 рубль, а хууда секторга болгаш дача участоктарынга — 0,06 рубль кылдыр доктааткан.

Чер өртээн 1996 чылда улгаттырып эгелээн. 1995 чылга бодаарга ону 1,5 катап, а 1997 чылда, 1996 чылга бодаарга, 2 катап өстүрген. Прокурорнуң удурланыышкыны келирге, үстүнде доктаалды хүлээп алганы ол.

1998 чылдың сентябрь 1-де Кызыл хоорай чагыргазының даргазының бирги оралакчызы Г. Я. Эптин "1998 чылда чер үндүрүүнүң хемчээлин доктаадыр дугайында" № 1051 доктаалын хүлээп алган.

1994 чылдың базазының индексацияны чоруткан. 1998 чылда үш зонага төлевирлерни: I зонага — 0,72 рубль, II зонага — 0,65 рубль, III зонага — 0,58 рубль, хуу секторга — 0,08 рубль, дача участоктарынга — 0,12 рубль, гараж туткан черлерге — 0,72 рубль, ажыглал чок арткан черлерге ийи дакпыр хемчээлге төлээр кылдыр доктааткан.

Бо доктаалды езугаар Кызыл хоорай талазы-биле күрүнеин үндүрүг инспекциязы (КҮИ) эде санаашкыннарны 1995 чылдан бээр кылырын доктааткан. Эде санаашкынны дооспаан турда-ла, 1995 чыл дээш үгле хууда кижилер безин 107 мың рубльди артыкка төлээни илерей берген, бо акшаны 1998 чылдың төлевиринге киир санаан. Боданыже хоорай бюджеди ол хире акшаны чедир албааны илден-дир.

1998 чылын ноябрь 13-те Г. Я. Эптиң ат салганы "1998 чылдың сентябрь 1-де үнген № 1051 доктаалга өскерилгелер киирер дугайында" № 1486 доктаал үнүп келген. Маңаа база-ла 1994 чылдың индексациязын кылган. 1998 чылда өскерткен төлевирни үш зонага: I зонага — 0,36 рубль, II зонага — 0,32 рубль, III зонага — 0,29 рубль, хууда секторга — 0,06 рубль, дача участоктарынга —0,06 рубль, гаражтарга — 0,36 рубль кылдыр доктааткан.

Кызыл хоорай талазы-биле КҮИ эде санаашкыннарны чоруткан, ниити түн 98 мың рубльге кызырылган, 1999 чылдың үндүрүг чыылдазынга от хире акша четпеин баргаш. Мындыг янзылыг үндезин чок, билдинмес эде санаашкыннар КҮИ-ниң ажылдакчыларындан улуг ажылды негээн, хөй үеш-шак болгаш күш аная үнген, оон-биле кады ындыг өскерилгелер үндүрүг төлекчилерин "аар балыглаан".

1999 чылдың январь 29-та А. Ю. Кашиниң ат салганы "1998 чылдың сентябрь 1-де үнген № 1051 доктаалга өскерилгелер киирер дугайында" № 123 доктаалы үнген. Ында хууда болгаш кооператив гаражтарындан төлевирни 0,06 рубль кылдыр доктааткан.

Чаа төлевирлерни доктаадып, КҮИ ажылдакчыларын сыындырып турар чагырыкчыларның бодалдарын, оон түнелинде хоорай бюджединче эвээш хөренгинин кирип турарын чүнүн-биле тайылбырлаары билдинмес. Чер өртектерин кызырып, эде санаашкыннарны чоруткананың түнелинде хоорай бюджеди 500 мың ажыг рубльди чедир албаан.

1999 чылдың март 15-те А. Ю. Кашиниң ат салганы "1999 чылда чер үндүрүүнүн өртектериниң дугайында" № 298 доктаалы үнген. I зонага—0,72 рубль, II зонага—0,61 рубль, III зонага—0,58 рубль чурттал фондузунга, хууда болгаш кооператив гаражтарынга — 0,12 рубль, көдээ ажыл-агый организацияларынга, тараачын (фермер) ажыл-агыйларга, а ол ышкаш хамаатыларга дузалал ажыл-агый сад, огород, мал ажылы, сиген кезер, мал одарладыр кылдыр берген чер-ге — 0,06 рубль төлээр кылдыр доктааткан.

Ынчангаш бо доктаалдарбиле ажылдаары дыка берге апарган.

Киоскилер, садыг шөлдери болгаш автоматтыг бензин кудар черлер дээш 1 дөрбелчин метр шөлдүн аренда өртээ зона төлевиринин 20 катап хемчээлинге хевээр арткан, машиналар тургузар төлевирлиг черлер, дугуй-монтаж мастерскаялары, бажыңнар херимнериниң иштинде гаражтар дээш 10 катап хемчээлге, огородтар болгаш хууда чурттал тудуу дээш — 5 катап хемчээлге доктааткан. Амгы үеде зона төлевирлериниң эвээжээни-биле аренда төлевири база эвээжээн.

Чагырга даргазы А. Ю. Кашиниң 1998 чылдың декабрь 23-те № 1732 доктаалынга дүүштүр дүрүм езугаар тургустуимаан "Төп рынок" биче будурулгеге доктаамал ажыглаары-биле Красноармейская болгаш Рабочая кудумчуларның аразында төп рынокту девискээрин, Тыва эки турачылар болгаш Красноармейская кудумчуларнын белдиринде эт-сеп рыногун болгаш Кочетов болгаш Дружба кудумчуларнын аразында ниити шөлү 14055 дөрбелчин метр шөлдүг авторынокту дамчыдып берген. Моон түнелинде чер дээш аренда төлевирин хоорай бюджеди эвес, а рынокту администрациязы (С. И. Моисеев) алыр апаар-дыр. Хоорай бюджеди муниципалитет бо будурулгеге чылда 200 мың хире рубльди чарыгдап турар. Өске рынокта-рда байдал база ындыг язылыг.

Хоорайда дыка улуг участоктарны Эпп-Туневтериниң өгбүлелериниң садыг объектилери тургузарынга үзүп берген, олар 17 кезек черде садыгларлыг, чүгле 4 садыгны үндүрүг учедунда киирген. Кызыл хоорай чагыргазының даргазының 1998 чылдың сентябрь 29-та № 1201 доктаалын езугаар хамааты Е. В. Скударновка киоскилер тургузарыбиле 5 шөлду ангылап берген. Киоскилер тургузар шөл үзүп бээр дугайында билдириишкинни Г. Я. Эптин күдээзи В. Н. Тунев бодунуң адынан бижээн. Е. В. Скударнов дээрге өске кижи болган, ол билдириишкинни хоорайның чер комитединиң хе-рээнде шыгжаан.

Үстүнде айытқан үүлдерден мындыг түнелди үндүрүп болур:

1. Хоорай чагыргазының удуртукчулары Г. Я. Эпп болгаш А. Ю. Кашин олар каш сонныг кижилерниң эрге-ажыктарын барымдаалаан, хоорай бюджединге каража чедирип турар, үндезин чок доктаалдар хүлээп алгаш бажы эттенип бар чыдарлар.

1998 чылда үгле дөрт үндүрүг талазы-биле каража 3 млн. рубль ашкан, а хоорай бюджединге тус чернин бүгү үндүрүглериндан киргени 19,2 млн. рубль болган.

2. 1999 чылдың январь 29-та хүлээп алган № 123 доктаалдың 1998 чылдың сентябрь-декабрь айлардагы үндүрүглерни эде санаар дугайында кезээн солууру эргежок чугула.

3. Чер үндүрүүнүң болур- чогуур, дүрүм хемчээлдерин доктаадыр.

4. Рынокта-рда чер дээш аренда төлевири олардың администрациязынга эвес, а хоорай бюджединге кирген турарын чедип алыр.

Дозур-оол ТИНМЕЙ.
Үндүрүг албанының I чергениң чөвүлекчизи.

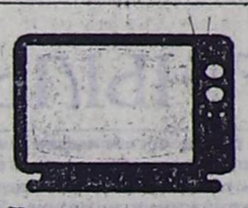

Воскресенье—30

ОРТ

8.00 Теннис талазы-биле Франциянын ажык чемпионадынын хүн демдеглели.
8.10 "Тергиин эр", уран-чечен фильм
9.30 Дисней-клуб "Русалочка"
10.00 Спорт МЕДЕЭЛЕРИ.
10.15 Орук демдеглелдери эвес үүлдер.
10.30 Дөгерези бажында барда
11.10 Эртенги сылдыс
12.00 Шериг садыы.
12.30 Ойна-ла, ынак гармонум!
13.00 Тараачыннар ведомозу
13.30 "Кустонун командазының бүгү аян-чоруктары".
14.25 Катты-хог панорамазы.
15.00 МЕДЕЭЛЕР
15.15 Аян-чорукчулар клуву.
16.05 Теннис талазы-биле Франциянын ажык чемпионады
16.55 Дисней-клуб "Тимон биле Пумба".
17.20 Дисней-клуб "Аладдин"
17.50 Ольга Книппер-Чехова
18.30 Төөгүнүн арыннары
19.15 "Ак шалын" уран-чечен фильм
21.00 УЕ
21.35 "Евровидение-99", ыры конкурузу
01.00 "Абажур"
01.30—03.05 "Азырадыкчының миниишкини", уран-чечен фильм

"РОССИЯ"

8.00 Мультфильм
8.30 Ада-чуртка бараан боол тур мен!
9.00 Кезээден медээлер
9.30 РТР-нин почтазы
10.00 Эртенгинин мендизи-биле, чурт!
10.30 "Аңшылаг" көргүзер
11.00 Городок
11.30 Чаштарның чугаалары
12.00 Орус лото
12.40 Ном саны
12.55 Мультфильм.
13.05 "Тарзан. Ужуралдарның төөгүзү", т/с
14.00 МЕДЕЭЛЕР
14.30 Федерация
15.10 Парламент шаны
16.10 "Хоойлу болгаш корум-чурум", т/с
17.00 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
18.00 Уругларга фильм.
18.15 Бистин чүс чылдың ырлары
20.00 "К-2" көргүзер
21.00 КӨРҮШ.
21.55 "Ийи согун", даш вектин детективи.
23.40 Дежурный кезек
00.10 Скорость.
00.25—02.10 "Сатана"

НТВ

8.00 "Джульбарс", уран-чечен фильм.
9.20 Мультфильм
9.30 БӨГҮН.
10.15 "Багай-даа бол, эки кижи", уран-чечен фильм.
12.00 БӨГҮН.
12.15 Акша айтырыы
12.40 Кымныы шынныгыл?
13.10 "Амыдырал делгерезин!", уран-чечен фильм
15.10 Мультфильм
15.20 Мергежили—репортер.
15.40 "Эрги телевизор"
16.00 БӨГҮН
16.15 "Өлүрүүшкүн дугайында ол хереэжен бижээн", т/с
17.05 "Билдинмес дайын" Ленинградтың бүзээлээшкини
18.00 БӨГҮН
18.15 Арина.
19.05 "Бот хереэжен", боевик
21.00 ИТОГИ
22.00 "Ойнаар-кыстар"
22.20 "Чогумчалыг солдаттар", т/с
23.15 ИТОГО
23.55—01.32 "Бичии аза", фильм

ТВ ЦЕНТР

13.20 "Дик Торпин" уругларга т/с
14.45 Мультфильм
15.55 "Кушетка Нью-Йоркка", комедия
03.10 "Практика", т/с
05.15—07.00 "Бөрү диштеринден кылган каасталга", уран-чечен фильм

ХОМУДАЛ

ЭРГЕМ ЧОГУ ОЛ БЕ?

1997 чылдың март айда болган суму чагыргазының даргазының сонгулдаларынга чедир Бай-Тал суму чагыргазының специализи болуп ажылдап турдум. Оон халашкаш, Шивилиг аржаанынга кассирлеп ажылдаар дилег билдириишкинни чаа сонгуткан суму чагыргазының даргазы Борис Маадырга киирдим. Мээн билдириишкинимни өөренип көрбейн, күдээзин ол ажылга хүлээп алган.

Ажыл чок аная олуруп шыдавас-тыр мен. Ынчангаш үргүлчү-ле ажыл дилеп айтыртынып чоруур болдум. Кожуун төвү Тээлига баргаш, албан черлерин кезип, ажыл дилээр мен. Кожуунның көдээ ажыл-агый эргелелинге техниктиг ажылдакчы керек дээрге, хүлээп алырыбиле дилээримге база чөпшээрөвээн. Бо 1999 чылда Бай-Тал суму чагыргазының даргазы Борис Маадырга Шивилиг аржаанынга культура-массалыг ажыл харылаар ажылдакчы кылдыр хүлээп алыр билдириишкин киирдим. Аная база-ла харыы бөрип шыдаваан. Дарга мээн сеткилимни хомудадып, багай сөстер чугаалады.

Ажылдаар чер ховар, ажылга кирип алыры кончуг берге деп чүвени билир мен. Үстүнде билдириишкиннер киирип турган даргаларым мени ажылга хүлээп ап болур аргалары турда-ла хүлээп албайн бардылар. Ынчаар үнелеп чоруурумдан "Ажылдаар эрге чок болганым ол бе?" деп бодаар-дыр мен.

Ажыл чок деп статусту алганымдан бээр бир чыл ашкан. Суму чагыргазының даргазының оралакчызы Клара Салчак ажыл чоктарны ай санында демдеглеп орар. Ол хирезинде акша үнүп келгенде баарга, чамдык айлар кирбейн барган болур. Ай санында ажыл чоктар демдеглеп турган-дыр, чүге ол айлар кирбейн барганыл? Элдеп чүве-ле болгай.

Бай-Тал суму чагыргазы элбек бараанныг, өртек-үнезин бичелеткен, чиигелдериг садыг ажыдар дээш пенсионер бүрүзүнден 10 мың рубльди (эрги акша-биле) 1998 чылдың май айда тыртып алган. Дораан-на садыг ажыдыптар амыр чүве кайда турар. Акшаны суму чагыргазы чайладыр ажыглап, чарыгдап келген, садыы чок. Пенсионерлер садыг ажыдарын шыңгыызы-биле негеп кээрге, суму чагыргазының бажынының бир өрээлинге садыгны ажыткан. Бараанларны хөй, өртээ чиигелдериг магазиннің кайда боор. Де-дир болган дивес силер бе. Чугула хереглелдин бараанларының өртээ безин кайы-даа сайгарлыкчының өртээнден аар болган. Бир килограмм ристин 18 рубль, чигирниң — 18, бир шил үнүш үзүнүн өртээ 37 рубль чедип турган. Боттары садыг ажыдып алыр дээш хөөкүй пенсионерлерни мынчаар мегелээрге хоойлудүрүмге тааржыр бе? Чоннун амыдырал-чурттал-газы дээш сагыш салыр, оларга деткимче көргүзер ужурлуг суму чагыргазы ынчаар ажылдаарга болур бе? Солуннун номчукчулары, кожуун чагыргазының удуртукчулары маңаа үнелелди бээр боор деп бодай дыр мен.

Зинаида КАЛДАР-ООЛ.
Бай-Тайга кожуун,
Бай-Тал суур.

ОВУР-ХЕВИР

ОЙНА-ЛА, ГИТАРА

Телевизорда чаа дамчыдылга көстүп келгени өөрүнчүг. Ол дээрге хоочун журналист Раиса Яндарааның "Ойна-ла, гитара" деп дамчыдылгазы-дыр. Орус уран чүүлдүн бо ховар дээн жанрының дугайын чонга таныштырары — хоочун журналистиң үебиле денге ажылдап билири, чаа идеялар-биле байлак, тывынгыр, сатынгыры-дыр. Дараазында чүүлүмнү оон дамчыдылгазының маадырларынга немелде кылдыр, үлүг-хуумну парлалга дамчыштыр киирдим. Бо дамчыдылганы хоочун тележурналист "Ойна-ла, гармонь" деп төп дамчыдылга ышкаш чоорту бедик деннелге эрттирип турар апаар дээрзинге бүзүрээр кижи-дир мен.

Уран чүүлдүн бо жанрының төөгүзүнде нарын, ужуру билдинмес элдептиг, тывызыксыг-даа, чамдыкта коргунчуг, халаптыг аар бергедаа, база хөглүг, солун, чаптанчыг-даа үелери бар. 1880 чылдарда гитараның классиктиг чогаалдары чидип, уттундуруп, узуткаттынып турган. Оон орнунга кээргенчиг "ат баксырадыкчылары" азы нота билбес билиг чоктар көвүдээнинден алдары хенертен чиде берген деп чамдык шинчилекчилер санап турар. А езулуг педагогтар чүнү-даа кылып шыдавас, эвээжинден ыядып турганнар.

20-ги үс чылда сонуургалдар катап тыптып, музыка өөредиглиг бөлүмнер, "Гитарист" деп сеткүүл үнүп, база оон даа оске хой чаа үүлдер тывылганындан нота-биле чепсегленген кайгамчык күү седикчилер, композиторлар хөгжүм башкылары көвүдээн. Алды хылдыг гитара шинчилеттинип, нотазы тургустунган, а чеди хылдыгның сайзыралы ам-даа шөйүлбүшаан. Үгле В. Ф. Вавилов чеди хылдыгны шинчилеп, хей-хой ажылдарны кылган.

Бо хүннерде бо жанрның салым-чолу кандыгыл? Хомудамчыг үүл — алды хылдыг бодунуң бөдүүн аккордтары тональностары-биле тергиидекчи болуп арткан, а чеди хылдыг каас-коя кожуглери, бастары-биле уттунгаан. Чамдыкта Никитин, Окуджава, Высоцкий олар-ның чеди хылдыглары ховар дыңналгылаар-ла харын.

Тывага бо ховар дээн хөгжүм жанрының үндезилекчизи азы сайзырадыкчыларының бирээзинге 1969 чылдан бээр улуг үлүг-хуузун киирген, бөдүүн хөгжүм башкызы Борбак-оол Бора-Хунаевич Оржак хамааржыр. Ол төрээн Тыва-зынга музыка культуразының сайзырап хөгжүүрү дээш бүгү күжүн салып, аныяк-өскенни өөредип чорду. Ол ам аравыста чок, харалаан, кижиге езулуг хүндү, алдар-ат болганчок-ла оон өлүмүнүн соонда келгилээр дээри дег, дириг чорда оон дугайында бижип четтик пейн барганымга хомудап, орай-даа болза демир-үжүктү тударынче мени бир-ле күш албадапты. Бо чырык өртемчейге 49 чыл чурттаан онзагай кижинин ажыл-ижин арттырып каан салгалларын бижиксес арга чок.

Башкыны чурттун бир өөредилге черин дооскаш, Өвүрде ажылдап келген деп бодаар чорлан мен. Ындыг эвес, Барын-Хемчик кожуунуң уран чүүл школазының соонда биске келгелеп дээри дег, дириг чорда оон дугайында бижип четтик пейн барганымга хомудап, орай-даа болза демир-үжүктү тударынче мени бир-ле күш албадапты. Бо чырык өртемчейге 49 чыл чурттаан онзагай кижинин ажыл-ижин арттырып каан салгалларын бижиксес арга чок.

Башкыны чурттун бир өөредилге черин дооскаш, уран чүүл училищезинге ажылдап турду. Амгы үеде республиканың уран чүүлге салым-чаяанныг уругларын школазында ажылдап турар. Бодунуң мергежилин улам сайзырадып, "Тыва улустун музыказын болгаш хөгжүм хереселдерин сайзырадырының оруктары", "Хөөмей теория болгаш философия" деп номнарны бижип турар. Бо башкыдан келир үениң эртемдени-даа үнзе хөөнү-ле. Мля Дадар-ооловна Сат, Саида Кан-ооловна Даржаа, Мөнге-Мерген Петрович Сат, Андрей Викторович Сат Кызылдың уран чүүл училищезинин орус улустун хөгжүм салбырының гитара клазын дооскаш, башкылап чорлар.

Республика чергелиг "Ойна-ла, гитара" деп конкурска Бора-Хунаевичиниң өөреникчизи Валерий Очур-ооловичи жюри даргалап, башкаржып эрттирген чүве. Мөнге-Мерген Сат 3-кү чергенин дипломантызы, Андрей Сат "көрүкчүлерниң үнелели" деп шаңналдарны чаалап алганнар.

Борбак-оол Бора-Хуневичиниң ынак эжи, уругларының иези, чөлеңгижи хенертен чок апаарга, ажыг шүжүгге алзып, аар согугну, берге үени эртип шыдавайн барды. Өртемчейниң үүлези, болчап каан назыны ол турганы чадавас.

Үстүнде адааным аныяк кижилер башкының идегелдиг салгакчылары, келир үениң уран чүүлүнүң ажылдакчылары, хөгжүмчүлери-дир. Бо башкыларның ажыл-ижинден ам-даа хөй салгакчылар үнер, бистер оларга чоргаарланыр ужурлуг бис.

Алевтина САТ.
Хандагайты.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ УРАН ЧҮҮЛ ШКОЛАЗЫ

июнь 2-4 хүннеринде эртенгиниң 9 шакта чаа 1999-2000 өөредилге чылында өөренип киреринин ШЫЛГАЛДАЛАРЫН чарлап тур.

Киреринің чуруму болгаш херек документилер

I. Школага 1-ден 4 класстарга чедир хүлээп алыр.

1 класс — фортепиано, скрипка, флейта, домбра, труба класстарынга.

2-4 класстар — баян, чанзы, ксилофон, дошпулуур, гитара, флейта, труба, уран чурулга класстарынга.

II. Уругларның МУЗЫКАГА, уран чүүлге хандыкшылын, уран талантызын, дыңнаарын, ритм сактып алырын, ырлаарын, ТАНЦЫ клазынга ээлгирин, ритмин, дыннаарын хынаар. Ниити эртемнер талазы-биле билиин (номчуур, бижиирин) база шылгаар.

III. Херек документилер:
—ада-иезинин билдириишкини.
—өөреникчинин эмчи карточказы (кадыының дугайында шынзыдылга албан).
—төрүттүнгенинин дугайында херечилел (боду-биле),
—ада-иезинин паспорттары.

* * *

Май 29-та 14.00 шакта Республиканың уран чүүл школазының өөреникчилериниң ада-иезинин киржилгезибиле школаның бо чылын чаа оран-сава алганынын БАЙЫРЛЫГ КОНЦЕРТ-МАРАФОНУНЧЕ школаның бүгү өөреникчилериниң ада-иелерин болгаш чалаттырган аалчыларны чалап тур.

Баар чери: Кызыл хоорай, "Тысяча мелочей" дужунда чаа бажын. Тел.: 3-33-96, 3-35-84.

МАШИНАНЫ САДЫП АЛЫНАР
"Шын" солуннуң редакциязы 1995 чылда үндүрген **"УАЗ-31512-10"** маркалыг машинаны дарый садып тур.
Өртээ — дугуржулга езугаар.
Машинаны садып алырынче далажынар.
Харылзажыр телефону 3-41 16.

ХУМАГАЛЫГ БОЛУУЛУ

Кижи — бойдустуң төлү. Бойдус чокта кижи амыдыраар, чурттаар арга чок. Ынчангаш кижи бүрүзү бойдуска ынак, аная хумагалыг болур ужурлуг. Ынчалза-даа бистиң аравыста ийи-чаңгыс кижилер бойдус байлаанга когаралды бо-ла чедирип турары хомудончыг-даа, хараданчыг-даа болур-дур. Одаар хөмүр-даш, ыяш чогундан хемнер уннарындан ыяш-дашты чөпшээрел чокка кезип оп турар кижилер, албан черлери ам-даа бар. Бо талазы-биле бир чижектен киирип көрейн.

Элегес суурда "Теремок", "Чечек" ясли-садиктер бар. Одаар хөмүр-даш үзүктели бергени-биле оларның удур-түкчулары башкыларын, ажылчыннарын эдерткеш, хем кыдыында өзүп турар аныяк хадыннарны, теректерни 50-60 дөстү кам-хайыра чок кыргый кезип, одалга ажыглап турарлар. Кезек үеде өрээлдерни чылыг тургузары-биле бойдуска эгитпеннер когаралды чедиргенни ол-дур. Арга-арыг иштинде өртүп калган 50-60 төжектерден чаа өзүмнер кажан-да өзүп үнмезин билип тура-ла өжегерээн кескени илден. Ыяштарны кезип, сөөртүп тура, ол девискээрни бок будуктардан аштап-арыглаваан. Ол черни ээнзиредир кааптылар. Өреге бүрүзү, албан черлери, организациялар ынча хөй аныяк ыяшты чылдын-на кезип туруп бээрге, ол ынчаар арга-арыгдан чүү артарыл?

Чаш уругга ада-иези катты чыггаш тутсуп чодураа, чыжыргананы сывындап сыккаш тутсуп берип турар болза, ол уруг кандыг езуга өзүп келири билдингир-ле болгай.

Ынчангаш бо талазы-биле бистиң ада-өгбелеривистиң бойдусту канчаар камгалап чораанының дугайында эки чанчылдарын амгы салгалга билдилии-биле өөредип, кижизитпейн турар-дыр бис. Бо чүүлүмнүң түнелинде Элегес хемниң кыдыында аныяк хадыңнарны, теректерни камгалаары-биле аная ыяш кезерин чурумчударын күзээр ийик мен. Оон ыңай бо талазы-биле кожуун, тус чер чагыргалары тускай доктаалсаавырны үндүрүп, черле хемчээн алыры эргежок чугула деп саналдыг мен.

Долгандыр турар хүрээлелди камгалап, төрээн черивистиң байлаанга хумагалыг болурувусту аныяк-өскенге, бүгү чонга чагып, сүмелээр ийик мен.

Анатолий ТОРЛУК.
Элегес суур.

Кады ажылдап чораан өөру, өннүктери болгаш эштери партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну **Сергей Семенович ТАНААНЫҢ** мөчээни-биле оон өг-бүлезинге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциясының коллективи.
Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Светлана Балчыр

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91, секретариат—3-36-82
Солун келбейн барганда даразында телефоннарже долгаар 3-14-94, 3-57-92

КИЛДИСТЕР:
Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15
Медээлер албаны—3-34-98,
Бухгалтерия—3-41 16;
Солун неделяда үш катап үнер
Хемчээли 2 парламал ама
Тиражы 5444
Чагыг 38

АГАР САНЫВЫС № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465, корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлаалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазыбиле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген
Бүрүткеттирген дугаары—Т 00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар